

Број/Број: 03/10-50-19-134-9/15
Сарајево/Sarajevo, 15.05.2015.

Истраžивање број: 196
Врста истраžивања: AN - анализа

LJUDSKA PRAVA LGBT OSOBA U KONTEKSTU EVROPSKIH INTEGRACIJA

Припремила:
Нихада Јелећ

Дескриптор: *људска права*

Истраžивање је намењено посланицима и делегатима, који могу поставити додатна питања, сугестије и коментаре на email адресу: istrazivacki.sektor@parlament.ba.

Јавност Босне и Херцеговине може коментирати радове, али Истраžивачки сектор нема могућност да одговара на коментаре и дискутира о истраžивању.

Информације наведене у садржају истраžивања важеће су у тренутку припреме истраžивања и оне се не ажурирају након објаве истраžивања.

Истраžивање не одражава званичан став Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине (PSBiH).

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	3
I. Uvod.....	6
II. DEFINIRANJE POJMOVA	7
III. PRINCIP JEDNAKOSTI U MEĐUNARODNIM AKTIMA	9
IV. (DE)KRIMINALIZACIJA HOMOSEKSUALNOSTI.....	10
V. PRAVA LGBT OSOBA U DRŽAVAMA ČLANICAMA VIJEĆA EVROPE	12
VI. LGBT OSOBE U EVROPSKOJ UNIJI.....	14
VII. PRAVNA ZAŠTITA LGBT OSOBA U SUSJEDNIM DRŽAVAMA	17
VII.a SLOVENIJA	17
VII.b HRVATSKA.....	18
VII.c SRBIJA	24
VII.d CRNA GORA	32
VIII. IZVORI I LITERATURA.....	39

SAŽETAK

Iako pojava postoji mogo duže, termin „homoseksualnost” nastao je u 19. stoljeću, kada je seksualni čin između istospolnih partnera u zakonima većine tadašnjih država bio zabranjen i sankcioniran kao krivično djelo. Borba za prava homoseksualnih osoba započeta je desetljećima ranije, ali kao početak savremenog pokreta za ostvarivanje prava ove populacije smatra se sukob policije i protestanata u New Yorku 1969. godine, nakon kojeg se od 1970. svake godine održava *Pride* (Parada ponosa) u kojoj LGBTpopulacija širom svijeta podsjeća na svoje postojanje i zahtijeva svoja prava. Zastava duginih boja simbol je gej i lezbejskog pokreta. Osim održavanja parada ponosa, u posljednjih desetak godina, 17. maj se u svijetu obilježava kao Međunarodni dan borbe protiv homofobije, transfobije i bifobije, kada se ističe ponos na seksualnost i odbijanje da se srami zbog nje. Prema modernom shvatanju, zaštita homoseksualaca je definicija civilizirane države i mora biti dio njene kulture i društvene tradicije. Međutim, homoseksualnost je i dalje krivično djelo u skoro 80 država svijeta i kažnjava se smrću u sedam država. Milioni homoseksualaca i biseksualaca konstantno žive u strahu.

Na prostoru evropskog kontinenta, zaštita ljudskih prava i poboljšanje položaja LGBT osoba izrazito su važna pitanja, posebno za države Zapadnog Balkana koje su na putu da jednog dana postanu punopravne članice Evropske unije. U svakom godišnjem izvještaju Vijeću EU i Evropskom parlamentu o napretku određene države na putu evropske integracije, Evropska komisija značajnu pažnju posvećuje poštivanju ljudskih prava i prava manjina, uključujući i prava LGBT osoba.

Vijeće Evrope nastavlja postavljati ambiciozne standarde ljudskih prava LGBT osoba na evropskom kontinentu. Uprkos političkom protivljenju koje predvode Rusija i Vatikan (posmatrač u VE), generalni sekretar, Parlamentarna skupština, Komitet ministara, Sud i nekoliko drugih tijela zagovaraju više standarde ljudskih prava. I pored toga, homofobični i transfobični stavovi prepoznati su u svih 47 država članica, mada ti stavovi značajno variraju od države do države, kao i unutar pojedinih država. Uobličavanju negativnih stavova doprinose pristrasne, zastarjele i netačne informacije o tome šta predstavlja seksualnu orijentaciju i rodni identitet, kao i stereotipno prikazivanje LGBT populacije u medijima i u udžbenicima. U nekoliko zemalja je primijećen zapaljiv i agresivan diskurs usmjeren protiv LGBT populacije, koji povremeno prerasta u mržnju. LGBT populacija često se prikazuje kao prijetnja naciji, vjeri i tradicionalnim poimanjima roda i porodice.

Akti Vijeća Evrope koji zabranjuju diskriminaciju su:

- Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, član 14. (Zabrana diskriminacije),
- Protokol broj 12., član 1. (Opća zabrana diskriminacije),
- Preporuka (2010) 5 Komiteta ministara državama članicama Vijeća Evrope o mjerama za borbu protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu.

U Evropskoj uniji LGBT osobe često pate od nemogućnosti da budu ono što jesu u školi, na poslu ili u javnosti. Zato mnogi kriju svoj identitet i žive u izolaciji ili čak strahu. Drugi pri otvorenom pokazivanju svoje osobnosti doživljavaju diskriminaciju, pa čak i nasilje. Između država postoje bitne razlike što se tiče percepcije i iskustva u pogledu diskriminacije, zlostavljanja i nasilja na osnovu spolne orijentacije i rodnog identiteta. Najvažniji pravni akt koji se odnosi na zaštitu ljudskih prava u Evropskoj uniji je Povelja EU o osnovnim pravima, kojom je izričito zabranjena diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije. Osim navedene Povelje, postoji još niz propisa i dokumenata koji su usmjereni na zaštitu ljudskih prava na nivou Evropske unije i na nivou država članica, npr.

- Okvirna odluka koja se odnosi na govor mržnje i zločin iz mržnje motiviran rasizmom i ksenofobijom,
- Rezolucija Evropskog parlamenta od 4. februara 2014. o planu EU protiv homofobije i diskriminacije na osnovu spolne orijentacije i rodnog identiteta,
- Strategija Evropske komisije za efikasnu provedbu Povelje o osnovnim pravima EU.

Pitanje prava LGBT osoba značajno je pitanje u okviru vanjske politike Evropske unije.

Kada su u pitanju **susjedne države**, u istraživanju su detaljno analizirane ustavne i zakonske odredbe koje štite LGBT osobe i zabranjuju diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije i (ili) rodnog identiteta u Sloveniji, Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori. Sve četiri države nastale su raspadom bivše SFRJ, dvije su postale članice Evropske unije, a preostale dvije imaju kandidatski status za ulazak u EU. Sve četiri države imaju slične ustavne odredbe o jednakosti svih građana, slične zakone koji sprječavaju diskriminaciju, sličan institucionalni okvir zaštite ljudskih prava te raznoliki pravni okvir sklapanja istospolnih brakova i životnih partnerstava osoba istog spola, kao i različitu praksu zaštite prava LGBT osoba, od Slovenije, u kojoj istospolni parovi odnedavno mogu sklapati brakove i usvajati djecu, do Crne Gore, gdje većina građana još uvijek homoseksualnost smatra bolešću koju treba liječiti. Navedene države su u posljednjih 15-ak godina u svoj pravni sistem uvele institut „zločin iz mržnje“ na osnovu i seksualne orijentacije, kao otežavajuće okolnosti prilikom procjenjivanja krivičnog djela.

Slovenija je prije dva mjeseca ozakonila homoseksualne brakove i usvajanje djece homoseksualnim parovima kroz izmjene Zakona o braku i porodičnim odnosima te na taj način postala prva država nastala raspadom bivše SFRJ u kojoj se ljudska prava LGBT osoba poštuju na najvišem nivou i pridružila se nekolicini drugih država članica Evropske unije u kojima postoje isti ili slični propisi, posebno u pogledu usvajanja djece. Prema novim odredbama navedenog Zakona, brak predstavlja „životnu zajednicu dvije osobe“, bez obzira na njihov pol. Protivnici Zakona najviše osporavaju mogućnost da homoseksualci usvajaju djecu i Ustavnom sudu su podnijeli ustavnu tužbu u kojoj zahtijevaju održavanje referendumu o spornom Zakonu. Inače, prava LGBT osoba u Sloveniji zagarantirana su Ustavom i zakonima, kao i zaštita od diskriminacije i govora mržnje. U pogledu poštivanja prava LGBT osoba, Slovenija se smatra najprogressivnijom slavenskom državom i najnaprednijom državom srednje Evrope.

U desetogodišnjem procesu pristupanja Evropskoj uniji, **Hrvatski sabor** je donio niz novih zakona i usvojio amandmane na postojeće zakone u cilju zaštite ljudskih prava i unaprjeđenja položaja LGBT osoba te suzbijanja diskriminacije i govora mržnje na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Pored Ustava, koji općenito štiti ljudska prava i osnovne slobode, 11 važećih hrvatskih zakona odnosi se na zaštitu prava LGBT populacije. Međutim, rezultati referendumu o ustavnoj definiciji braka stavili su u neravnopravan položaj LGBT populaciju. Većina građana koji su izašli na referendum 1. decembra 2013. godine izjasnili su se da žele da se u Ustav Republike Hrvatske prenese definicija braka iz važećeg Obiteljskog zakona: „Brak je životna zajednica žene i muškarca“. Novonastala nepovoljna situacija za LGBT osobe značajno je popravljena usvajanjem Zakona o životnom partnerstvu osoba istog spola u julu 2014. godine, na osnovu kojeg je prvo životno istostopno partnerstvo u Hrvatskoj sklopljeno između dva muškarca, 6. septembra 2014., ali im i dalje nije dozvoljeno usvajanje djece. Inače, prva parada ponosa u ovoj državi održana je u Zagrebu 2002., a u Splitu 2011. godine. I pored poboljšanog pravnog i društvenog položaja, prema dostupnim analizama i izvještajima, LGBT osobe u Hrvatskoj i dalje su izložene prijetnjama i napadima.

Kao i u ostalim državama regiona, prava LGBT osoba aktuelna su društvena, politička i medijska tema u **Srbiji**. Posljednjih godina državni organi Srbije sistemski su radili na

poboljšanju položaja ove populacije. U tom smislu Narodna skupština Republike Srbije usvojila je niz novih zakona i izmijenila nekoliko postojećih zakonskih rješenja, u cilju unaprjeđenja poštivanja ljudskih prava svih građana, uključujući i LGBT osobe, sankcioniranja nasilja i diskriminacije po bilo kojem osnovu, u koji spadaju i seksualna orijentacija i rodni identitet. Pored toga, Vlada Srbije je usvojila i set strateških i akcionih planova. Srbija je, zajedno sa Crnom Gorom, Albanijom, Italijom, Latvijom i Poljskom, dio Projekta Vijeća Evrope koji je usmjeren na suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Najvidljiviji rezultat poboljšanja položaja LGBT populacije u ovoj državi je Parada ponosa, koja je održana 28. septembra 2014. u Beogradu. Iako su napravljene značajne pravne i institucionalne promjene u ovom pravcu, u praksi se LGBT osobe zbog svog identiteta i dalje suočavaju sa diskriminacijom, govorom mržnje, prijetnjama smrću, fizičkim napadima i drugim oblicima nasilja.

Crna Gora je napravila značajne pravne i institucionalne korake na sistemskom poboljšanju položaja LGBT osoba, ali je društveni odnos prema ovoj populaciji i dalje generalno negativan. U ovoj državi zakonom nisu legalizirane istospolne zajednice niti brakovi istospolnih partnera. LGBT osobama nije dozvoljeno usvajanje djece. Veoma mali broj osoba se javno izjasnio kao gej. Pripadnici LGBT populacije, kao i aktivisti za ljudska prava LGBT osoba, i dalje su izloženi fizičkom nasilju, govoru mržnje i diskriminaciji, što odražava rasprostranjen neprijateljski stav prema seksualnim različitostima. I pored svega, u ovoj državi do sada su održane tri Parade ponosa, prva u Budvi (24. jula 2013.), a druge dvije u Podgorici (20. oktobra 2013. i 2. novembra 2014.). Ljudska prava LGBT osoba u Crnoj Gori pravno su zaštićena Ustavom i zakonima, kao i ratificiranim međunarodnim ugovorima općeg karaktera kojima se u najširem smislu štite građanska prava i slobode. Pored zakona, Vlada je usvojila i nekoliko dokumenata čija bi provedba trebala dovesti do poboljšanja položaja LGBT osoba, kao što je Strategija za unapređenje kvaliteta života lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interseksualnih lica za period 2013-2018., kao i akcione planove za provođenje navedene Strategije. Crna Gora je, zajedno sa Srbijom, Albanijom, Italijom, Latvijom i Poljskom, dio Projekta Vijeća Evrope koji je usmjeren na suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

LJUDSKA PRAVA LGBT OSOBA U KONTEKSTU EVROPSKIH INTEGRACIJA

I. Uvod

U svijetu se 17. maj obilježava kao Međunarodni dan borbe protiv homofobije, transfobije i bifobije.¹ To je dan kada se ističu seksualne i rodne različitosti, u cilju privlačenja društvene, političke i medijske pažnje na nasilje i diskriminaciju kojima su izložene lezbejke, gej muškarci, biseksualci i transrodne osobe (LGBT osobe). Ovaj rad je nastao povodom obilježavanja Međunarodnog dana borbe protiv homofobije, transfobije i bifobije u Bosni i Hercegovini. U istraživanju su navedeni međunarodni pravni akti koji promoviraju princip jednakosti među ljudima, štite osnovna ljudska prava i zabranjuju diskriminaciju po svim osnovama, pa i na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Također su detaljno opisani pravni sistemi i navedene odredbe relevantnih zakona koje štite osnovna ljudska prava i zabranjuju diskriminaciju LGBT osoba. Pažnja je posvećena i praksi primjene tih zakona i problemima sa kojima se LGBT populacija suočava u Crnoj Gori, Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji. Spomenuto je i stanje ljudskih prava LGBT osoba u državama članicama Vijeća Evrope (pored navedene četiri države) i u Evropskoj uniji (pored Hrvatske i Slovenije).

Zaštita ljudskih prava i poboljšanje položaja LGBT osoba izrazito su važna pitanja i za pristupanje Evropskoj uniji. U svakom izvještaju Vijeću EU i Evropskom parlamentu o napretku određene države Zapadnog Balkana na putu evropske integracije, Evropska komisija značajnu pažnju posvećuje poštivanju ljudskih prava i prava manjina, uključujući i prava LGBT osoba.

„Zaštita i promocija ljudskih prava svih ljudi, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju ili rodni identitet, prioritet je vanjske politike Vlade Sjedinjenih Američkih Država.“² Aktuelna Vlada SAD aktivno radi na promociji i zaštiti prava LGBT osoba širom svijeta. Bijela kuća je prošle godine (24. juna 2014.) bila domaćin Prvog globalnog foruma o ljudskim pravima LGBT osoba.³ Na tom događaju je potpredsjednik SAD Joseph Biden, vodeći zagovornik prava homoseksualaca u Obaminoj administraciji izjavio sljedeće: „Zaštita homoseksualaca je definicija civilizirane države i mora biti dio njene kulture i društvene tradicije.“⁴

Međunarodni dan borbe protiv homofobije, transfobije i bifobije (17. maj), obilježava se od 2004. godine. To je najvažniji datum za LGBT zajednice u svijetu i odabran je u spomen na dan kada je Svjetska zdravstvena organizacija povukla homoseksualnost sa liste mentalnih poremećaja.

Za razliku od *LGBT Pride* (parada ponosa), na kojima se ističe ponos na seksualnost i odbijanje da se srami zbog nje, 17. maja se ističe da je homofobija štetna i da se protiv nje treba otvoreno boriti.

Evropske institucije i institucije UN-a posebnim događajima obilježavaju Međunarodni dan borbe protiv homofobije, transfobije i bifobije.

¹ Internetska stranica *International Day Against Homophobia, Transphobia and Biphobia* <http://dayagainsthomophobia.org/> (datum pristupa 11.05.2015.)

² *U.S. on Protecting and Promoting LGBT Rights in Europe*, 25. oktobar 2013. godine. Izvor: internetska stranica Vlade SAD: <https://www.whitehouse.gov/blog/2013/10/25/us-protecting-and-promoting-lgbt-rights-europe> (datum pristupa 28.04.2015.)

³ *FACT SHEET: Advancing the Human Rights of LGBT Persons Globally*. Izvor: internetska stranica Vlade SAD: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/06/24/fact-sheet-advancing-human-rights-lgbt-persons-globally> (datum pristupa 28.04.2015.)

⁴ *The White House Hosts the First-Ever Forum on Global LGBT Human Rights*. Internetska stranica <http://news.yahoo.com/biden-gay-rights-precedence-over-culture-020449281--politics.html> (datum pristupa 28.04.2015.)

II. DEFINIRANJE POJMOVA

Seksualna orijentacija i rodni identitet: Američko udruženje psihijatarata „seksualnu orijentaciju“ definira kao „termin koji se koristi da opiše romantičnu, emocionalnu ili seksualnu privlačnost jedne osobe prema drugoj. Za osobe koje privlače osobe istog spola kaže se da su homoseksualne orijentacije - gej (i muškarci i žene) ili lezbejke. Za pojedince koje privlače osobe drugog spola kaže se da su heteroseksualne orijentacije ... Za osobe koje privlače i muškarci i žene koristi se termin biseksualci.“⁵ „Seksualna orijentacija se razlikuje od rodnog identiteta, koji se odnosi na unutrašnji osjećaj da li je neko muškarac ili žena. Seksualna orijentacija je relativno novi koncept. Zapravo, iako istospolno ponašanje oduvijek postoji, ideja o homoseksualnom identitetu ili homoseksualnoj osobi stara je samo oko 100 godina.“⁶

*Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije*⁷ definira rodni identitet na sljedeći način: „Rodni identitet podrazumijeva vlastito rodno određenje i izražavanje, koje ne mora nužno ovisiti o spolu koji je upisan rođenjem, dakle rodni je identitet neovisan o biološkom spolu osobe. Rodni se identitet tiče svakoga ljudskog bića i ne znači samo binarni koncept „muškoga“ ili „ženskoga“ nego se proširuje i na „nove rodne identitete“ LGBTIQ populacije.“⁸

LGBT(IQ) osobe: Osobe koje nisu heteroseksualne orijentacije obično se nazivaju zajedničkim terminom – LGBT. LGBT je skraćenica koja označava lezbejke (lezbijke), gej muškarce, biseksualne i transrodne osobe. Pojam se može proširiti interseksualnim i *queer* osobama (LGBTIQ). Pojam je prihvaćen na engleskom govornom području, ali i u državama našeg regiona. „To je krovni termin za sve identitete koji proizlaze iz spolnih i rodnih značajki. LGBTIQ populacija ne traži nikakva ‚posebna‘ prava, već zahtijeva posjedovanje istih prava što ih imaju osobe heteroseksualne orijentacije te zaštitu pri kršenju građanskih, političkih, ekonomskih i društvenih prava, koja su im često u praksi uskraćena na osnovu spola/roda i spolne orijentacije.“⁹

*Homoseksualnost*¹⁰ predstavlja fizičku, seksualnu, emocionalnu i duhovnu privlačnost prema osobi istoga spola. Za muškarce homoseksualne orijentacije upotrebljava se naziv gay, a za žene naziv lezbijke.

Lezbijstvo je spolna orijentacija u kojoj žene seksualno i emocionalno privlače druge žene te predstavlja odnos u kojemu žena s drugom ženom/drugim ženama ostvaruje emocionalne, seksualne i partnerske veze.

Spolna je orijentacija dio identiteta osobe i politika izbora, a odnosi se na emocionalnu i seksualnu usmjerenost prema drugim osobama. Ako se zanimanje pokazuje za oba spola, to je *biseksualna orijentacija ili biseksualnost*.

---

⁵ Internetska stranica Američkog udruženja psihijatarata <http://www.psychiatry.org/lgbt-sexual-orientation> (datum pristupa 28.04.2015.)

⁶ Isto

⁷ „Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije“, objavio je 2007. godine Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske. Pojmovnik je nastao iz potrebe i želje da se rodna terminologija uvede u hrvatski politički, obrazovni i kulturni prostor. Pojmovnik je dostupan na internetu: http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/preuzimanje/biblioteka-ona/pojmovnik_rodni.pdf (datum pristupa 11.05.2015.)

⁸ „Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije“, str. 78

⁹ Isto, str. 38

¹⁰ Definicije homoseksualnosti, lezbijstva, biseksualnosti, transrodnih, interseksualnih i queer osoba također su preuzete iz Pojmovnika rodne terminologije prema standardima Europske unije.

Transrodna osoba je svaka osoba čiji je rodni identitet i/ili rodno izražavanje drukčije od tradicionalnih, društveno definiranih rodnih uloga i normi. Transrodne osobe mogu biti heteroseksualne, lezbijke, gay ili biseksualne osobe, transvestiti ili queer osobe koje politiku izbora ostvaruju “između rodova” kao vlastito htijenje, subverzivni čin, kreativnost ili slobodu.

Interseksualna osoba se rađa s nedefiniranim, izričito ženskim ili muškim, spolnim obilježjima, pri čemu se odstupanja mogu manifestirati na razini kombinacije kromosoma, gonada, hormona i/ili spolnih organa.

Termin *queer* se upotrebljava da jednom riječju opiše homoseksualnu, biseksualnu, transrodnu i interseksualnu zajednicu, kao i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život izvan heteroseksualnih patrijarhalnih normi. *Queer* se zalaže za kreiranje prostora, kulture i izražavanja koji nadilaze strogo definirane heteroseksualnu ili LGBT seksualnost i/ili “ženske” i “muške” spolove/rodove, a omogućuje samodefiniranje vlastite seksualnosti.

III. PRINCIP JEDNAKOSTI U MEĐUNARODNIM AKTIMA

„Seksualne i rodne manjine suočavaju se sa javnom stigmatizacijom, policijskim nasiljem, državnom represijom, napadima i ubistvima. Dnevno im se uskraćuju osnovna ljudska prava,¹¹ iako su ta prava zaštićena brojnim međunarodnim aktima, kojima se ujedno promovira i potiče princip jednakosti svih ljudi i zabranjuje diskriminacija. Ti akti su sljedeći:

Akti Ujedinjenih naroda

- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima UN-a iz 1948. (član 1.):
„Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima.“
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. (član 12.):
„Države članice ovog pakta obavezuju se da poštuju i garantiraju svim licima koja se nalaze na njihovoj teritoriji i koja potpadaju pod njihovu nadležnost, prava priznata ovim Paktom bez obzira na rasu, boju, pol, jezik, vjeru, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, imovinsko stanje, rođenje ili svaku drugu okolnost.“
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima;
- Međunarodna konvencija o zabrani svih oblika rasne diskriminacije;
- Konvencija o zabrani svih oblika diskriminacije žena;
- Konvencija o pravima djece;
- Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica.

Vijeće Evrope

- Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, član 14. (Zabrana diskriminacije):
„Uživanje prava i sloboda predviđenih ovom Konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovinsko stanje, rođenje ili drugi status.“
- Prokotel broj 12., član 1. (Opća zabrana diskriminacije):
*„Uživanje svih prava utvrđenih zakonom osigurano je bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je pol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovinsko stanje, rođenje ili drugi status.
Nikog nijedan organ vlasti ne smije diskriminirati ni po kojem osnovu, kao što je navedeno u stavu 1.“*
- Preporuka (2010) 5 Komiteta ministara državama članicama Vijeća Evrope o mjerama za borbu protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu.

„Poštovanje principa jednakosti ljudi danas se shvata kao etički imperativ svakog demokratskog društva i države koja je zasnovana na načelu vladavine prava ...
Zabrana svakog oblika diskriminacije je jedan od ključnih koraka ka postizanju većeg stepena demokratije i ostvarivanju vrijednosti tolerancije, ravnopravnosti i jednakih mogućnosti za sve.“¹²

¹¹ Brošura „International Day Against Homophobia and Transphobia“. Internetska stranica <http://dayagainsthomophobia.org/> (datum pristupa 11.05.2015.)

¹² Vlada Crne Gore, Obrazloženje za donošenje Zakona o zabrani diskriminacije. Izvor: internetska stranica Skupštine Crne Gore: <http://www.skupstina.me/index.php/me/sjednice/zakoni-i-drugi-akti> (datum pristupa 06.05.2015.)

IV. (DE)KRIMINALIZACIJA HOMOSEKSUALNOSTI

Termin „homoseksualnost“ postoji od 19. stoljeća i njegov tvorac je mađarski novinar i borac za ljudska prava Karl-Maria Kertbeny, koji se zauzimao za ukidanje zakonske kazne zbog istospolnih odnosa. Seksualni čin između istospolnih partnera se u većini država tretirao kao krivično djelo i bio je zakonski sankcioniran. Početkom savremenog pokreta za ostvarivanje prava homoseksualnih osoba smatra se sukob policije i prosvjednika koji se dogodio u New Yorku 1969. godine, a od 1970. svake se godine održava *Pride* (Parada ponosa) u kojoj LGBT populacija širom svijeta podsjeća na svoje postojanje i zahtijeva svoja prava. Zastava duginih boja simbolom je gej i lezbejskog pokreta.¹³

U SAD homoseksualnost je do prije 40 godina smatrana mentalnim poremećajem. Američko udruženje psihijatarata je 1973. godine homoseksualnost povuklo iz dijagnostičkog i statističkog priručnika mentalnih poremećaja. Isto je učinila i Svjetska zdravstvena organizacija 1990. godine, kada je sa Međunarodne statističke klasifikacije bolesti i srodnih zdravstvenih problema povukla homoseksualnost. Značajan događaj za moderno shvatanje homoseksualnosti dogodio se 1964. u Hagu, kada je održan Međunarodni kongres o krivičnom pravu, na kojem je donesena rezolucija prema kojoj homoseksualno ponašanje, bilo muško ili žensko, između odraslih osoba uz obostrani pristanak, ne bi trebalo biti zabranjeno krivičnim pravom.

Međutim, „homoseksualnost i dalje predstavlja krivično djelo u skoro 80 država u svijetu, a kažnjava se smrću u sedam država.“¹⁴
„To znači da 40% svjetske populacije (ili 2,8 milijarde ljudi) nije slobodno da izabere koga će voljeti. Milioni homoseksualaca i biseksualaca konstantno žive u strahu.“¹⁵

I u bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) homoseksualnost je od 1959. godine predstavljala krivično djelo i bila definirana kao „protuprirodni blud“. „Muški homoseksualni čin se prema članu 186. stav 2. Krivičnog zakona SFRJ kažnjavao zatvorom u trajanju od jedne godine.“¹⁶ Reforma zakonodavstva u bivšoj SFRJ napravljena je nakon ustavnih promjena iz 1974. godine. Neke značajne nadležnosti su sa federalnog prenete na republički i pokrajinski nivo. Osim pravnih promjena, postepeno se mijenja i svijest o homoseksualizmu u pojedinim republikama bivše SFRJ. Ukinut je spomenuti Krivični zakon SFRJ, a republike i pokrajine usvojile su svoje krivične zakone. Novim krivičnim zakonima tri bivše republike (Hrvatske, Slovenije i Crne Gore), kao i autonomne pokrajine Vojvodina, homoseksualnost je dekriminalizirana 1977. godine, pod uvjetom da je homoseksualni odnos izvršen između odraslih osoba na dobrovoljnom osnovu.

U ostalim bivšim republikama (Bosni i Hercegovini, Srbiji i Makedoniji) te u pokrajini Kosovo homoseksualni čin je u krivičnom zakonodavstvu i dalje bio sankcioniran sve do devedesetih godina. Srbija je dekriminalizirala homoseksualnost 1994., a Makedonija 1996. godine. Bosna i Hercegovina je to učinila usvajanjem novih entitetskih krivičnih zakona - u entitetu Federacija Bosne i Hercegovine 1998., u entitetu Republika Srpska 2000. i u Brčko Distriktu BiH 2001. godine.

¹³ „Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije“, str. 31

¹⁴ „Standing up for LGBT Rights Around the World“. Izvor: internetska stranica Vlade SAD: <https://www.whitehouse.gov/blog/2014/03/25/standing-lgbt-rights-around-world> (datum pristupa 28.04.2015.)

¹⁵ Brošura „International Day Against Homophobia and Transphobia“

¹⁶ „Pojmovnik LGBT kulture“, Sarajevski otvoreni centar/ Fondacija Heinrich Boll, Jasmina Čaušević, Saša Gavrić i drugi, str. 16 i 17. Izvor: internetska stranica Sarajevskog otvorenog centra <http://soc.ba/pojmovnik-lgbt-kulture> (datum pristupa 28.04.2015.)

U sljedećoj tabeli je prikazana dekriminalizacija istospolnog seksualnog odnosa odraslih osoba u državama članicama Vijeća Evrope¹⁷:

Država/e	Godina dekriminalizacije	Država/e	Godina dekriminalizacije
Jermenija	2003.	Malta	1973.
Azerbejdžan	2001.	Norveška	1972.
Gruzija	2000.	Austrija i Finska	1971.
Bosna i Hercegovina	1998. FBiH 2000. RS 2001. BD BiH	Njemačka	1969. BRD 1968. DDR
		Bugarska	1968.
		Mađarska, Češka i Slovačka	1962.
Kipar	1998.	Grčka	1951.
Makedonija i Rumunija	1996.	Švedska	1944.
Albanija i Moldavija	1995.	Švicarska	1942.
Srbija	1994.	Island	1940.
Irska, Litvanija i Rusija	1993.	Danska	1933.
Estonija i Latvija	1992.	Poljska	1932.
Ukrajina	1991.	Italija	1810. /1890.
Lihtenštajn	1989.	San Marino	1865.
Portugal	1945. / 1983.	Turska	1858.
Ujedinjeno Kraljevstvo	1967. Engleska i Vels 1981. Škotska 1982. Sjeverna Irska	Nizozemska	1811.
		Belgija i Luksemburg	1794.
		Monako	1793.
Španija	1822. / 1979.	Francuska	1791.
Hrvatska, Crna Gora i Slovenija	1977.	Andora	–

¹⁷ “Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe” (*Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Evropi*), 2011, Council of Europe Publishing, str. 24. Izvor: internetska stranica Vijeća Evrope www.coe.int/t/.../Source/.../LGBTStudy2011_en.pdf (datum pristupa 29.04.2015.)

V. PRAVA LGBT OSOBA U DRŽAVAMA ČLANICAMA VIJEĆA EVROPE

„U Evropi ima dosta ljudi koji su stigmatizirani zbog svoje stvarne ili percipirane seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, te nisu u mogućnosti da u potpunosti uživaju svoja univerzalna ljudska prava. Neki su žrtve zločina iz mržnje, nemaju nikakvu zaštitu ako ih sugrađani na ulici napadnu, a nekim se njihovim organizacijama odbija registracija ili zabranjuje zakazivanje mirnih skupova i demonstracija. Neki su pobjegli u države članice Vijeća Evrope, iz zemalja gdje su zbog svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta bili izloženi riziku mučenja ili pogubljenja. Premalo je vodećih političara i kreatora javnog mnijenja koji zauzimaju čvrst stav protiv homofobičnih i transfobičnih iskaza, diskriminacije i nasilja.“¹⁸

Vijeće Evrope, koje u državama članicama promovira demokratiju, poštivanje ljudskih prava i pravnu državu, veliku pažnju posvećuje pravima LGBT osoba. Procjenjujući položaj LGBT osoba, u jednom izvještaju za 2014. se navodi: „Vijeće Evrope nastavlja postavljati ambiciozne standarde ljudskih prava LGBTI osoba na evropskom kontinentu. Uprkos političkom protivljenju koje predvode Rusija i Sveta Stolica (iako je Sveta Stolica posmatrač u VE), generalni sekretar, Parlamentarna skupština, Komitet ministara, Sud i nekoliko drugih tijela zagovaraju više standarde ljudskih prava.“¹⁹

Osim Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda i njenog Protokola 12, kojima su zaštićena osnovna ljudska prava i zabranjena diskriminacija i koji predstavljaju pravno obavezujuće akte u državama članicama, Komitet ministara Vijeća Evrope je 31. marta 2010. godine usvojio Preporuku o mjerama za borbu protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu.

Preporuka (2010) 5

Preporuka o mjerama za borbu protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu²⁰ je prvi svjetski pravni instrument koji se konkretno bavi pitanjem diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i (ili) rodnog identiteta. Preporukom se naglašava princip da su ljudska prava univerzalna i da se odnose na sve pojedince, uključujući tako i LGBT osobe, i potvrđuje činjenica stoljećima duge diskriminacije koju LGBT osobe trpe zbog svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Također, Preporukom se priznaje da su potrebne konkretne akcije da bi se osiguralo potpuno uživanje ljudskih prava LGBT osobama, te se navode mjere koje se zahtijevaju od vlada država članica. Komitet ministara Vijeća Evrope je preporučio vladama država članica sljedeće:

- da ispituju postojeće zakonodavne i druge mjere, da ih stalno razmatraju i da prikupljaju i analiziraju relevantne podatke u cilju praćenja i otklanjanja svake neposredne ili posredne diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta;
- da osiguraju da se zakonske i druge mjere usvajaju i djelotvorno primjenjuju u borbi protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta kako bi se

¹⁸ Studija „Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Evropi“, str. 3

¹⁹ Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe 2014, ILGA-Europe, str. 20. Izvor: internetska stranica www.ilga-europe.org/content/.../1/.../Annual+Review+2011+ALL.pdf (datum pristupa 12.05.2015.)

²⁰ Tekst Preporuke (2010) 5 Komiteta ministara državama članicama Vijeća Evrope o mjerama za borbu protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu dostupan je na engleskom jeziku na internetskoj stranici <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1606669> i na srpskom jeziku na [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec\(2010\)5&Language=lanSerbian&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec(2010)5&Language=lanSerbian&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864) (datum pristupa 12.05.2015.)

osiguralo poštivanje ljudskih prava lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba i promovirala tolerancija prema njima;

- da se postaraju da žrtvama diskriminacije budu poznati djelotvorni pravni lijekovi pred nacionalnim vlastima i da imaju pristup tim pravnim lijekovima, i da mjere za borbu protiv diskriminacije uključuju, po potrebi, sankcije za kršenje prava i adekvatnu odštetu za žrtve diskriminacije;
- da se u svom zakonodavstvu, politikama i praksi rukovode načelima i mjerama sadržanim u dodatku ove Preporuke;
- da odgovarajućim sredstvima i djelovanjem osiguraju da ova Preporuka, uključujući i njen dodatak, bude prevedena i distribuirana što je šire moguće.

U Dodatku su nabrojene mjere koje države članice trebaju poduzeti u borbi protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu, a odnose se na:

- pravo na život, sigurnost i zaštitu od nasilja („zločini iz mržnje“ i drugi mržnjom motivirani incidenti te „govor mržnje“),
- slobodu udruživanja,
- slobodu izražavanja i mirnog okupljanja,
- pravo na poštivanje privatnog i porodičnog života,
- zapošljavanje,
- obrazovanje,
- zdravstvenu zaštitu,
- stanovanje,
- sport,
- pravo na traženje azila,
- nacionalne institucije za zaštitu ljudskih prava,
- diskriminaciju po više osnova.

Studija o diskriminaciji na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Evropi

Vijeće Evrope je provelo studiju o homofobiji, transfobiji i diskriminaciji na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u 47 država članica, od 2004. do 2010. godine. Iz izvještaja o Studiji preuzimamo dva tematska poglavlja („Stavovi i percepcije” i „Pravni standardi i njihova primjena”): „Homofobični i transfobični stavovi prepoznati su u svih 47 država članica, mada ti stavovi značajno variraju i od zemlje do zemlje, i unutar pojedinačnih zemalja. Uobličavanju negativnih stavova doprinose pristrasne, zastarjele i netačne informacije o tome šta predstavlja seksualnu orijentaciju i rodni identitet, kao i stereotipno prikazivanje LGBT populacije u medijima i u udžbenicima. U nekoliko zemalja je primijećen zapaljiv i agresivan diskurs usmjeren protiv LGBT populacije, koji povremeno prerasta u mržnju. LGBT populacija često se prikazuje kao prijetnja naciji, vjeri i tradicionalnim poimanjima roda i porodice. Takav govor rijetko doživi javnu osudu.”²¹

„Veliki broj država članica usvojile su zakone i druge mjere kojima se zabranjuje diskriminacija pojedinaca na osnovu njihove seksualne orijentacije i, mada u samo nekoliko slučajeva, i na osnovu rodnog identiteta. Većina država članica (38), u skladu s međunarodnim i evropskim standardima, u sveobuhvatnim ili sektorskim zakonima o nediskriminaciji priznaju da seksualna orijentacija jeste jedan od osnova diskriminacije. U nekih devet država članica se čini da nema nikakve zaštite LGBT populacije od diskriminacije. Jedan manji broj, njih 20 od 47, svojim zakonima o nediskriminaciji obuhvataju i diskriminaciju na osnovu rodnog identiteta, bilo kao rodni identitet eksplicitno, ili kao priznato tumačenje termina «pol», «rod» ili «drugi osnovi diskriminacije».

²¹ Studija „Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Evropi“, str. 5

U ostalih 27 država članica zakoni o nediskriminaciji ili ne kažu ništa ili su nejasni u pogledu zaštite transrodnih osoba.²²

LGBT projekat 2011-2013

Odjel za seksualnu orijentaciju i rodni identitet, koji funkcioniра u okviru Generalnog direktorata za demokratiju Vijeća Evrope, pokrenuo je pilot Projekat suzbijanja diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta – LGBT projekat. Projekat podržava vlade šest partnerskih država (Albanije, Italije, Latvije, Poljske, Crne Gore i Srbije) u njihovim naporima na razvijanju snažne, međusektorske LGBT politike i jačanju ljudskih prava LGBT osoba te podržava državnu borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.²³

VI. LGBT OSOBE U EVROPSKOJ UNIJI

Načelo jednakog tretmana je temeljna vrijednost Evropske unije koja osigurava poštovanje ljudskog dostojanstva i puno učestvovanje na jednakom osnovu u ekonomskom, kulturnom i društvenom životu.

Najvažniji pravni akt koji se odnosi na zaštitu ljudskih prava u EU je Povelja EU o osnovnim pravima, kojom je izričito zabranjena diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije.

Povelja EU o osnovnim pravima:

Član 1. (Ljudsko dostojanstvo)

Ljudsko dostojanstvo je nepovredivo. Ono mora biti poštovano i zaštićeno.

Član 21. st. 1. (Nediskriminacija)

Zabranjuje se bilo kakva diskriminacija na osnovu spola, rase, boje kože, etničkog ili socijalnog porijekla, genetskih osobina, jezika, vjere ili uvjerenja, političkoga ili bilo kakvog drugog mišljenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovine, rođenja, invalidnosti, dobi ili spolne orijentacije.

Osim Povelje EU o osnovnim pravima, postoji još niz propisa i dokumenata koji su usmjereni na zaštitu ljudskih prava na nivou Evropske unije i na nivou država članica, npr.

- Okvirna odluka koja se odnosi na govor mržnje i zločin iz mržnje motiviran rasizmom i ksenofobijom (OJ L 328/2008),
- Rezolucija Evropskog parlamenta od 4. februara 2014. o planu EU protiv homofobije i diskriminacije na osnovu spolne orijentacije i rodnog identiteta (2013/2183(INI)),²⁴
- Strategija Evropske komisije za efikasnu provedbu Povelje o osnovnim pravima Evropske unije,
- Smjernice za promociju i zaštitu uživanja svih ljudskih prava LGBTI osoba.

I pored toga, „ ... LGBT osobe u današnjem društvu Evropske unije često pate od nemogućnosti da budu ono što jesu u školi, na poslu ili u javnosti. Stoga mnogi kriju svoj

²² Studija „Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Evropi“, str. 5

²³ Izvor: internetska stranica Vijeća Evrope http://www.coe.int/t/dg4/lgbt/Project/Description1_en.asp (datum pristupa 13.05.2015.)

²⁴ Internetska stranica Evropskog parlamenta <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2014-0062&language=HR&ring=A7-2014-0009> (datum pristupa 12.05.2015.)

identitet i žive u izolaciji ili čak strahu. Drugi pri otvorenom pokazivanju svoje osobnosti doživljavaju diskriminaciju pa čak i nasilje. Između država postoje bitne razlike što se tiče percepcije i iskustva ispitanika glede diskriminacije, zlostavljanja i nasilja na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta.²⁵

„Kako bi se osnažili sistematični i koordinirani odgovori na diskriminaciju, EU i njene države članice potiču se na razvoj akcijskih planova koji promiču poštovanje LGBT osoba i zaštitu njihovih temeljnih prava i/ili integraciju LGBT pitanja u svoje nacionalne akcijske planove i strategije ljudskih prava. Posebno bi trebalo obratiti pažnju na izazove s kojima se susreću transrodne osobe i mlade LGBT osobe s obzirom na osobite okolnosti u kojima se nalaze. EU bi mogla poticati razmjenu pozitivnih primjera iz prakse koji aktivno promiču poštovanje LGBT osoba. Države članice potiču se također na promicanje uravnoteženog javnog mišljenja o LGBT pitanjima na način da omoguće dijalog svih ključnih aktera. Za promidžbu temeljnih prava LGBT osoba potrebno je i snažno i pozitivno političko vodstvo.“²⁶

Neke države članice EU, uključujući Belgiju, Francusku, Njemačku (samo pokrajine Berlin-Brandenburg i Sjeverna Rajna-Westphalia, ne savezni nivo), Italiju, Nizozemsku, Portugal, Španiju (provincija Barselona, ne na državnom nivou) usvojile su posebne LGBT akcijske planove ili su ta pitanja integrirale u državne akcijske planove o ljudskim pravima.

Institucije EU su izradile prijedlog Antidiskriminacijske direktive, ali su proceduru njenog usvajanja zaustavile određene države članice.

EU LGBT istraživanje agencije FRA

U okviru Evropske unije postoji Agencija za osnovna prava EU (eng. *European Union Agency for Fundamental Rights - FRA*), koja redovno prati i analizira stanje ljudskih prava. FRA je prošle godine objavila rezultate posljednjeg *online* istraživanja, koje je provedeno 2013. godine, o iskustvima LGBT osoba u EU o diskriminaciji, nasilju i napadima.²⁷ Cilj istraživanja je bio podrška Evropskoj uniji i nacionalnim donosiocima odluka na uvođenju i implementiranju sveobuhvatnog i efikasnog zakonodavstva i nezakonodavnih mjera u pogledu poštivanja i zaštite osnovnih prava LGBT osoba.

Rezultati istraživanja su pokazali da se LGBT osobe suočavaju sa poteškoćama u uživanju osnovnih ljudskih prava u Evropskoj uniji. „Veliki broj ispitanih osoba rekao je da je bio diskriminiran u različitim oblastima života, posebno u zapošljavanju i obrazovanju. Mnogi su također bili žrtve nasilja i uznemiravanja, često na javnim mjestima. I pored toga, rijetko su policiji i drugim tijelima prijavljivali diskriminaciju ili incidente nasilja i uznemiravanja. U njihovom svakodnevnom životu, mnogi učesnici istraživanja nisu otvoreni sa porodicom o tome da su LGBT i većina odbija da se drži za ruku sa svojim istospolnim partnerima zbog straha od viktimizacije. ... Skoro polovina ispitanih (47%) rekla je da se lično osjećalo diskriminirano ili napadnuto na osnovu seksualne orijentacije u godini u koja je prethodila istraživanju. ... 6% ispitanika bili su napadnuti ili im je priječeno nasiljem, što se, prema njihovom mišljenju, djelimično ili potpuno dogodilo zato što su percipirani da su LGBT.“²⁸

²⁵ Brošura Agencije za osnovna prava EU „Iskustva s diskriminacijom i zločini iz mržnje prema LGBT osobama u EU i Hrvatskoj 2013.“, str. 2

²⁶ Rezolucija Evropskog parlamenta od 4. februara 2014. o planu EU protiv homofobije i diskriminacije na osnovu spolne orijentacije i rodnog identiteta (2013/2183(INI), str. 3

²⁷ EU LGBT survey “European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey – Main results”, Publications Office of the European Union, 2014. Izvor: internetska stranica Agencije EU za osnovna prava <http://fra.europa.eu/en/publication/2013/eu-lgbt-survey-european-union-lesbian-gay-bisexual-and-transgender-survey-results> (datum pristupa 13.05.2015.)

²⁸ EU LGBT survey, str. 11

Agencija EU za osnovna prava prije desetak dana je objavila i rezultate komparativne analize podataka iz istraživanja o LGBT zajednici u Evropskoj uniji „Biti trans u EU”.

„Rezultati otkrivaju da se trans osobe često suočavaju s kršenjem vlastitih temeljnih prava: diskriminacijom, nasiljem i uznemiravanjem, sve do stupnja koji je intenzivniji od onih od kojih pate ostale lezbijke, gejevi ili biseksualni ispitanici u anketi. Ta iskustva potiču trajne osjećaje straha te neke trans osobe zbog njih izbjegavaju određene lokacije te skrivaju ili prikrivaju svoj pravi rodni identitet, što predstavlja daljnje ograničavanje njihovih prava. Problemi s kojima se suočavaju trans osobe pri slobodnom izražavanju svojega iskustvenog spola ovjekovječuju nedostatak javne svijesti o stvarnosti njihovih identiteta i života. Čine začarani krug straha i neznanja, netolerancije, diskriminacije te čak nasilja motiviranog mržnjom. Ondje gdje su akcijski planovi, pozitivne mjere i politike jednakosti kojima se bori protiv diskriminacije dobro razvijeni i primijenjeni, trans osobe kažu da su otvorenije o svojem rodnom identitetu. Rezultati istraživanja naglašavaju da pravni okviri i politički instrumenti imaju utjecaja. Pridonose zaštiti i promicanju temeljnih prava te unaprjeđenju društvenih normi i vjerovanja, čime poboljšavaju ljudske živote.”²⁹

„Danas se trans osobe ili one čiji se rodni identitet i/ili rodni izražaj razlikuje od spola koji im je dodijeljen rođenjem suočavaju s čestom diskriminacijom, uznemiravanjem i nasiljem diljem Europske unije (EU). Takva stvarnost potiče strahove zbog kojih mnogi skrivaju ili prikrivaju pravoga sebe. U ovom se izvješću ispituju pitanja jednakog postupanja i diskriminacije na dvama temeljima, odnosno na temelju seksualne orijentacije i rodnog identiteta. U njemu se analiziraju podatci o iskustvu 6579 trans ispitanika iz istraživanja lezbijki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i transseksualnih osoba (LGBT) u EU, što čini najveću zbirku empirijskih dokaza svoje vrste do danas. U ovoj je analizi FRA utvrdila da trans ispitanici, uz nekoliko iznimaka, navode najviše razine diskriminacije, uznemiravanja i nasilja među podskupinama LGBT-a. Preduvjet inkluzivnih i kohezivnih društava jest jednako i potpuno socijalno sudjelovanje svih, bez diskriminacije. U tom pogledu rezultati istraživanja ocrtavaju uznemirujuću stvarnost. Pokazuju da je jednakost trans osoba još uvijek teško ostvariv cilj. Unatoč tome, ovo izvješće dolazi u vrijeme kada sve veći broj država članica EU poduzima korake kako bi promicale i zaštitile temeljna prava trans osoba. Dokazi koji su prikupljeni i analizirani u istraživanju trebali bi služiti političarima i donositeljima politika koji teže izradi zakonodavstava, politika i strategija koje bolje štite ta prava.”³⁰

Godišnji izvještaj ILGA-Europe o pravima LGBT osoba

Međunarodno udruženje LGBT osoba evropskog regiona ILGA-Europe, u Godišnjem izvještaju o situaciji ljudskih prava lezbejki, gejeva, biseksualaca, transrodnih i interseksualnih osoba u Evropi 2014, konstatira da je u prethodnoj godini u Evropskoj uniji postignut značajan zakonodavni napredak u oblasti azila usvajanjem Direktive o zajedničkim postupcima za priznavanje i oduzimanje međunarodne zaštite, kao i komplementarnim postupanjem Suda Evropske unije.

„EU je poduzela značajan korak podržavanjem prve konferencije o rješavanju homofobnog i transfobnog nasilničkog ponašanja u školi. Evropska komisija je posvetila više pažnje

²⁹ “Being Trans in the European Union: Comparative analysis of EU LGBT survey data 2014” („Biti trans u Evropskoj uniji: Komparativna analiza podataka iz istraživanja o LGBT zajednici u EU 2014”), str. 2. Analiza je objavljena u maju 2015. Izvor: <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/being-trans-eu-comparative-analysis-eu-lgbt-survey-data-summary> (datum pristupa 13.05.2015.)

³⁰ Isto, str. 16

specifičnim zdravstvenim pitanjima sa kojima se suočavaju LGBTI osobe. EU je objavila rezultate prvog istraživanja provedenog među LGBTI osobama kojima su dokumentovane njihove stvarne životne situacije/iskustva u oblastima za koje je nadležna EU i pokazala turobnu sliku situacije na terenu. EU nastavlja da aktivno postavlja ljudska prava LGBTI osoba u svoju vanjsku politiku. Usvojila je i nove sveobuhvatne Smjernice za promociju i zaštitu uživanja svih ljudskih prava LGBTI osoba. Međutim, nekonzistentnost između unutrašnje i vanjske politike EU čak je postala očiglednija ove godine, kada je potpredsjednica Evropske komisije (Viviane) Reding odbila poziv za sveobuhvatnu EU politiku za jednakost LGBTI, koji joj je dostavilo 11 ministara za jednakost iz različitih država članica EU. Dostignuća EU u oblasti ljudskih prava pokvarena su petogodišnjim neradom na sveobuhvatnoj Antidiskriminacijskoj direktivi, koja je ostala blokirana od strane država članica EU.³¹

VII. PRAVNA ZAŠTITA LGBT OSOBA U SUSJEDNIM DRŽAVAMA

Detaljno su analizirane ustavne i zakonske odredbe koje štite LGBT osobe i zabranjuju diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije i(ili) rodnog identiteta u Sloveniji, Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori. Sve četiri države nastale su raspadom bivše SFRJ, dvije su postale članice Evropske unije, a preostale dvije imaju kandidatski status za ulazak u EU. Sve četiri države imaju slične ustavne odredbe o jednakosti svih građana, slične zakone koji sprječavaju diskriminaciju, sličan institucionalni okvir zaštite ljudskih prava te raznoliki pravni okvir sklapanja istospolnih brakova i životnih partnerstava osoba istog spola, kao i različitu praksu zaštite prava LGBT osoba, od Slovenije, u kojoj istospolni parovi odnedavno mogu sklapati brakove i usvajati djecu, do Crne Gore, gdje većina građana još uvijek homoseksualnost smatra bolešću koju treba liječiti. Navedene države su u posljednjih 15-ak godina u svoj pravni sistem uvele institut „zločin iz mržnje“ na osnovu i seksualne orijentacije, kao otežavajuće okolnosti prilikom procjenjivanja krivičnog djela.

VII.a SLOVENIJA

Od svih država nastalih raspadom bivše SFRJ, Slovenija je prva ozakonila homoseksualne brakove i usvajanje djece homoseksualnim parovima. Tako se pridružila nekolicini drugih država članica Evropske unije u kojima postoje isti ili slični propisi, posebno u pogledu usvajanja djece, npr. u Švedskoj, Španiji, Malti, Ujedinjenom Kraljevstvu, Danskoj, gdje je homoseksualcima dozvoljeno usvajanje djece, kao i u Italiji, Litvaniji i Latviji, ako su vjenčani.

Parlament Slovenije je 3. marta 2015. godine usvojio Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o braku i porodičnim odnosima,³² kojim je institucija braka redefiniрана i sada, prema odredbama člana 3. st. 1., predstavlja „životnu zajednicu dvije osobe“, bez obzira na njihov pol. Novelama zakona propisane su i jednake zakonske, ekonomske i socijalne implikacije za istopolne zajednice kao za brak ili kohabitaciju između heteroseksualnih partnera. Zagovornici zakona smatraju da se uvođenjem bračne jednakosti eliminira neustavno stanje

³¹ ILGA, “Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe 2014“, str. 24. Izvor: internetska stranica www.ecoi.net/file_upload/1226_1406706221_ilgal.pdf (datum pristupa 13.05.2015.)

³² Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (ZZZZR-D). Izvor: internetska stranica Državnog zbora Republike Slovenije https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/zakonodaja/izbranZakonAkt?uid=1FD49C46F2158BEDC1257DFE002F9651&db=pre_zak&mandat=VII&tip=doc (datum pristupa 11.05.2015.)

sistemske diskriminacije istospolnih parova u području ljudskih prava, koju je utvrdio i Ustavni sud u dvije odluke iz 2009. i 2013. godine.³³

Protivnici zakona najviše osporavaju mogućnost da homoseksualci usvajaju djecu, pa je kratko nakon izglasavanja bračne jednakosti koalicija konzervativnih udruženja "Za otroke gre" Parlamentu Slovenije predala peticiju, s više od 80.000 potpisa, za održavanje referenduma o Zakonu o bračnoj zajednici i obiteljskim odnosima. Međutim, slovenski zastupnici su 24. marta 2015. odbili raspisati referendum i zaustavili prikupljanje potpisa za takav referendum.³⁴ Inicijatorima referenduma preostalo je jedino da se obrate Ustavnom sudu, što su i učinili 2. aprila 2015. U ustavnoj tužbi koalicija "Za otroke gre" zatražila je od Ustavnog suda dopuštenje za održavanje referenduma o navedenom Zakonu. Ustavni sud se do sada (11. maja 2015.) nije očitovao o ovoj ustavnoj tužbi.

Prije usvajanja navedenih izmjena Zakona o braku i porodičnim odnosima u Sloveniji su homoseksualne osobe svoje partnerstvo mogle registrirati u općini, na osnovu Zakona o registraciji istospolne partnerske zajednice, koji prestaje važiti stupanjem na snagu Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o braku i porodičnim odnosima. Inače, prava LGBT osoba u Sloveniji zagwarantirana su Ustavom i zakonima, kao i zaštita od diskriminacije i govora mržnje. U pogledu poštivanja prava LGBT osoba, Slovenija se smatra najprogressivnijom slavenskom državom i najnaprednijom državom srednje Evrope.

VII.b HRVATSKA

Rezultati referenduma o ustavnoj definiciji braka i odredbe Zakona o životnom partnerstvu osoba istog spola najznačajniji su događaji u posljednjih nekoliko godina koji se odnose na prava i položaj LGBT osoba u Hrvatskoj.

Većina građana, koji su izašli na referendum 1. decembra 2013. godine, izjasnili su se da žele da se u Ustav Republike Hrvatske prenese definicija braka iz važećeg Obiteljskog zakona: "Brak je životna zajednica žene i muškarca". Referendum je duboko podijelio Hrvatsku u vezi s pitanjem jednakosti sklapanja braka između raznospolnih i istospolnih parova i, prema ocjenama zapadnih medija, pokazao koliko snažan uticaj u ovoj državi ima Katolička crkva. Kako Ustav ne dopušta uvođenje i sklapanje istospolnih brakova, što je rezultat spomenutog referenduma, Hrvatska od prošle godine formalnopravno priznaje životna partnerstva za istospolne parove i ona su jednaka bračnoj zajednici u svemu, osim u usvajanju djece. Naime, Hrvatski sabor je 23. jula 2014. godine usvojio Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola i na osnovu tog propisa prvo životno partnerstvo u Hrvatskoj sklopljeno je 6. septembra 2014. između dva muškarca.

Važno je napomenuti da su istospolne zajednice priznate u hrvatskom pravnom sistemu još od 2003. godine kao neregistrirane kohabitacije i to Zakonom o istospolnim zajednicama, koji je prestao važiti danom stupanja na snagu Zakona o životnom partnerstvu osoba istog spola. Inače, prva povorka ponosa u Hrvatskoj, pod nazivom *Gay Pride Zagreb*, održana je u Zagrebu 2002., a u Splitu 2011. godine. I pored poboljšanog pravnog i društvenog položaja, prema dostupnim analizama i izvještajima, LGBT osobe su i dalje izložene prijetnjama i napadima. Analizirajući praksu zaštite ljudskih prava u Hrvatskoj u 2013. godini, Ministarstvo vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država navodi sljedeće: „Zakon

³³ Odluke Ustavnog suda Republike Slovenije br. U-I-425/06-10 od 02.07.2009. i U-I-212/10 od 14.03.2013.

³⁴ Odluka Državnog zbora o zaustavljanju raspisivanja zakonodavnog referenduma o Zakonu o izmjenama i dopunama Zakona o braku i porodičnim odnosima (ZZZDR-D, EPA 257-VII), Službeni list Republike Slovenije, br. 20/2015. Izvor: internetska stranica Uradnog lista <http://www.uradni-list.si/1?smode=&mode=&q=ZZZDR-D&search=I%25C5%25A1%25C4%258Di&sectm=&rubm=&part=u&t=&df=11&mf=4&yf=2015&dt=11&mt=5&yt=2015&ofs=8#!/2> (datum pristupa 11.05.2015.)

zabranjuje diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, ali društveno nasilje i diskriminacija LGBT osoba se nastavlja.³⁵

Agencija za osnovna prava Evropske unije je 2013. godine provela prvo istraživanje širom EU o iskustvima diskriminacije LGBT osoba. U istraživanju je učestvovalo 1.197 ispitanika iz Hrvatske, a njih 60% je izjavilo da su se osjećali diskriminiranim ili su bili maltretirani zbog svoje seksualne orijentacije u godini koja je prethodila istraživanju (2012.) ... 26% se osjećalo diskriminiranim na poslu ili dok su tražili zaposlenje, a 41% kada su kupovali robu ili pristupali uslugama, zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti ili stambenom smještaju.³⁶

Pravni okvir zaštite prava LGBT osoba

U desetogodišnjem procesu pristupanja Evropskoj uniji Hrvatski sabor je donio niz novih zakona i usvojio amandmane na postojeće zakone u cilju zaštite ljudskih prava i unaprjeđenja položaja LGBT osoba te suzbijanja diskriminacije i govora mržnje na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Pored Ustava, koji općenito štiti ljudska prava i osnovne slobode, 11 važećih hrvatskih zakona odnosi se na zaštitu prava LGBT populacije. Odredbe Ustava i zakona relevantnih za temu prava LGBT osoba navest ćemo u nastavku, a ti zakoni su sljedeći:

- Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola,
- Kazneni zakon,
- Zakon o suzbijanju diskriminacije,
- Zakon o ravnopravnosti spolova,
- Zakon o medijima,
- Zakon o elektroničkim medijima,
- Zakon o državnim službenicima,
- Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju,
- Zakon o azilu,
- Zakon o sportu,
- Zakon o volonterstvu.

Nevladine organizacije koje se bave zaštitom prava LGBT osoba, također, navode da odredbe četiri važeća zakona i jedna nacionalna politika i dalje diskriminiraju LGBT populaciju (Obiteljski zakon, Zakon o hrvatskom državljanstvu, Zakon o zaštiti prava pacijenata, Zakon o mirovinskom osiguranju i Nacionalna populacijska politika).³⁷

Ustav Republike Hrvatske³⁸

Zaštita ljudskih prava i temeljnih sloboda

Članak 14.

Svatko u Republici Hrvatskoj ima prava i slobode, neovisno o njegovoj rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju ili drugim osobinama.

Svi su pred zakonom jednaki.

Članak 35.

Svakom se jamči štovanje i pravna zaštita njegova osobnog i obiteljskog života, dostojanstva, ugleda i časti.

³⁵ U.S. Department of State, Country Reports on Human Rights Practices for 2013 - Croatia, str. 24

<http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/index.htm#wrapper> (datum pristupa 08.05.2015.)

³⁶ Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe 2014,

Izveštaj ILGA-e, str. 54. Izvor: internetska stranica ILGA www.ilga-europe.org/content/.../1/.../Annual+Review+2011+ALL.pdf (datum pristupa 11.05.2015.)

³⁷ <http://www.lori.hr/prava-lgbt-osoba/prava-lgbtiq-osoba-u-hrvatskoj.html> (datum pristupa 08.05.2015.)

³⁸ Izvor: internetska stranica Hrvatskog sabora <http://www.sabor.hr/ustav-republike-hrvatske> (datum pristupa 08.05.2015.)

Članak 39.

Zabranjeno je i kažnjivo svako pozivanje ili poticanje na rat ili uporabu nasilja, na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju ili bilo koji oblik nesnošljivosti.

Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola

S obzirom na to da su referendumom postavljena ustavna ograničenja u sklapanju istospolnih brakova, osobe istog spola od 2014. godine u Hrvatskoj mogu sklopiti životno partnerstvo, na osnovu Zakona o životnom partnerstvu osoba istog spola.³⁹ Ovim Zakonom uređeno je životno partnerstvo osoba istog spola, načela, sklapanje i prestanak životnog partnerstva, postupci nadležnih tijela u vezi s tim, kao i vođenje registra i pravni učinci životnog partnerstva. Kako je Zakonom propisano, "životno partnerstvo je zajednica obiteljskog života dviju osoba istog spola sklopljena pred nadležnim tijelom u skladu s odredbama ovoga Zakona."⁴⁰

Zakon poznaje i pojam neformalnog životnog partnerstva: „Neformalno životno partnerstvo je zajednica obiteljskog života dviju osoba istog spola, koje nisu sklopile životno partnerstvo pred nadležnim tijelom, ako zajednica traje najmanje tri godine i od početka je udovoljavala pretpostavkama propisanim za valjanost životnog partnerstva. Postojanje neformalnog životnog partnerstva dokazuje se na isti način i pod istim uvjetima kao i izvanbračna zajednica. U slučaju spora između partnera postojanje neformalnog životnog partnerstva dokazuje se pred nadležnim sudom."⁴¹

Istospolnim partnerima nije dopušteno usvajanje djece u Hrvatskoj. Međutim, formalni ili neformalni životni partner može postati partner-skrbnik djeteta. Uvjeti i ostala pitanja vezana za ostvarivanje partnerske skrbi uređeni su članovima Zakona od 44. do 49.

„Partnerska skrb, pod uvjetima utvrđenim ovim Zakonom, je oblik skrbi za maloljetno dijete koju može pružiti životni partner nakon smrti životnog partnera roditelja djeteta, a iznimno i za života životnog partnera roditelja djeteta, ako drugi roditelj nije poznat ili ako mu je oduzeta roditeljska skrb zbog zlostavljanja djeteta."⁴²

Kazneni zakon

U pravni sistem Hrvatske 2006. godine uveden je institut „zločin iz mržnje“, zasnovan i na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu. Pred ulazak Hrvatske u Evropsku uniju, 2011. godine, usvojen je novi Kazneni zakon i izmijenjen godinu dana kasnije. Pored „zločina iz mržnje“, kao otežavajuće okolnosti pri ocjenjivanju krivičnog djela, Kaznenim zakonom je zabranjena i sankcionirana „povreda ravnopravnosti građana.“

Kazneni zakon⁴³**Značenje izraza u ovom zakonu****Članak 87.**

(11) Istospolni partner je osoba koja živi u istospolnoj zajednici koja ima trajniji karakter.

(21) Zločin iz mržnje je kazneno djelo počinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjeroispovijesti, nacionalnog ili etničkog podrijetla, invaliditeta, spola, spolnog opredjeljenja ili rodnog identiteta

³⁹ Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola, Narodne novine br. 92. Izvor: internetska stranca Narodnih novina <http://narodne-novine.nn.hr/default.aspx> (datum pristupa 08.05.2015.)

⁴⁰ Članak 2. Zakona o životnom partnerstvu osoba istog spola

⁴¹ Članak 3.

⁴² Članak 44. (Definicija partnerske skrbi)

⁴³ Kazneni zakon, Narodne novine br. 125/11, 144/12

druge osobe. Takvo postupanje uzet će se kao otegotna okolnost ako ovim Zakonom nije izričito propisano teže kažnjavanje.

Kaznena djela protiv ljudskih prava i temeljnih sloboda

Povreda ravnopravnosti

Članak 125.

(1) Tko na temelju razlike u rasi, etničkoj pripadnosti, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju, bračnom ili obiteljskom statusu, dobi, zdravstvenom stanju, invaliditetu, genetskom naslijeđu, izražavanju rodnog identiteta, spolnom opredjeljenju ili drugim osobinama uskrati, ograniči ili uvjetuje drugome pravo na stjecanje dobara ili primanje usluga, pravo na obavljanje djelatnosti, pravo na zapošljavanje i napredovanje, ili tko na temelju te razlike daje drugome povlastice ili pogodnosti glede navedenih prava, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.

(2) Kaznom iz stavka 1. ovoga članka kaznit će se tko progoni pojedince ili organizacije zbog njihova zalaganja za ravnopravnost ljudi.

Ostali zakoni Republike Hrvatske koji štite prava LGBT osoba:

Naziv zakona⁴⁴	Relevantni član zakona
Zakon o ravnopravnosti spolova⁴⁵ - ima status <i>lex specialis</i> i po rangu je iznad svih ostalih zakona u RH, osim Ustava, pa se svi zakoni RH trebaju uskladiti s odredbama ovog zakona	II. DEFINICIJE POJMOVA Članak 6. (1) Diskriminacija na temelju spola (u daljnjem tekstu: diskriminacija) označava svaku razliku, isključenje ili ograničenje učinjeno na osnovi spola kojemu je posljedica ili svrha ugrožavanje ili onemogućavanje priznanja, uživanja ili korištenja ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkom, gospodarskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom području na osnovi ravnopravnosti muškaraca i žena, obrazovnom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, građanskom i svakom drugom području života. (3) Zabranjuje se diskriminacija na temelju spolne orijentacije. (5) Poticanje druge osobe na diskriminaciju smatra se diskriminacijom u smislu ovoga Zakona, ako je učinjeno s namjerom. IV. Diskriminacija na područjima zapošljavanja i rada Članak 13. (5) Pri oglašavanju nije dozvoljeno koristiti izričaje koji uzrokuju ili bi mogli uzrokovati diskriminaciju na temelju spola, bračnog i obiteljskog statusa i spolne orijentacije. VII. Mediji Članak 16. (2) Zabranjeno je javno prikazivanje i predstavljanje žena i muškaraca na uvredljiv, omalovažavajući ili ponižavajući način, s obzirom na spol i spolnu orijentaciju.
Zakon o suzbijanju diskriminacije⁴⁶	Svrha zakona Članak 1. (1) Ovim se Zakonom osigurava zaštita i promicanje jednakosti kao najviše vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske, stvaraju se pretpostavke za ostvarivanje jednakih mogućnosti i uređuje zaštita od diskriminacije na osnovi rase ili etničke pripadnosti ili boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovnog stanja, članstva u sindikatu, obrazovanja, društvenog položaja, bračnog ili obiteljskog statusa, dobi, zdravstvenog

⁴⁴ Svi zakoni preuzeti su sa internetske stranice Narodnih novina Republike Hrvatske <http://narodne-novine.nn.hr/default.aspx> (datum pristupa 08.05.2015.)

⁴⁵ Zakon o ravnopravnosti spolova, Narodne novine br. 82/08

⁴⁶ Zakon o suzbijanju diskriminacije, Narodne novine br. 85/08, 112/12

	<p>stanja, invaliditeta, genetskog naslijeđa, rodnog identiteta, izražavanja ili spolne orijentacije.</p> <p>Oblici diskriminacije Izravna i neizravna diskriminacija Članak 2. (1) Izravna diskriminacija je postupanje uvjetovano nekim od osnova iz članka 1. stavka 1. ovoga Zakona kojim se osoba stavlja ili je bila stavljena ili bi mogla biti stavljena u nepovoljniji položaj od druge osobe u usporedivoj situaciji. (2) Neizravna diskriminacija postoji kada naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa, stavlja ili bi mogla staviti osobe u nepovoljniji položaj po osnovi iz članka 1. stavka 1. ovoga Zakona, u odnosu na druge osobe u usporedivoj situaciji, osim ako se takva odredba, kriterij ili praksa mogu objektivno opravdati legitimnim ciljem, a sredstva za njihovo postizanje su primjerena i nužna.</p>
<p>Zakon o medijima⁴⁷</p>	<p>Opća načela Sloboda medija Članak 3. (4) Zabranjeno je prenošenjem programskih sadržaja u medijima poticati ili veličati nacionalnu, rasnu, vjersku, spolnu ili drugu neravnopravnost ili neravnopravnost na temelju spolne orijentacije, kao i ideološke i državne tvorevine nastale na takvim osnovama, te izazivati nacionalno, rasno, vjersko, spolno ili drugo neprijateljstvo ili nesnošljivost, neprijateljstvo ili nesnošljivost na temelju spolne orijentacije, poticati nasilje i rat.</p> <p>Medijska načela i obveze Članak 16. (1) Mediji su dužni poštovati privatnost, dostojanstvo, ugled i čast građana, a osobito djece, mladeži i obitelji bez obzira na spol i spolno opredjeljenje. Zabranjuje se objavljivanje informacija kojima se otkriva identitet djeteta, ukoliko se time ugrožava dobrobit djeteta.</p> <p>Oglašavanje Članak 20. (8) Nije dopušteno oglašavanje u kojem se žene i muškarci prikazuju na uvredljiv ili ponižavajući način, s obzirom na spol ili spolno opredjeljenje.</p>
<p>Zakon o elektroničkim medijima⁴⁸</p>	<p>Članak 12. (2) U audio i/ili audiovizualnim medijskim uslugama nije dopušteno poticati, pogodovati poticanju i širiti mržnju ili diskriminaciju na osnovi rase ili etničke pripadnosti ili boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovnog stanja, članstva u sindikatu, obrazovanja, društvenog položaja, bračnog ili obiteljskog statusa, dobi, zdravstvenog stanja, invaliditeta, genetskog naslijeđa, rodnog identiteta, izražavanja ili spolne orijentacije, te antisemitizam i ksenofobiju, ideje fašističkih, nacionalističkih, komunističkih i drugih totalitarnih režima.</p> <p>Članak 16. (4) Audiovizualne komercijalne komunikacije ne smiju: – dovoditi u pitanje poštivanje ljudskog dostojanstva, – uključivati ili promicati bilo kakvu diskriminaciju na temelju spola, rase, etničkog podrijetla, nacionalnosti, vjere ili uvjerenja, invalidnosti, dobi ili <u>spolne orijentacije</u>, – poticati ponašanje koje je štetno za zdravlje ili sigurnost, – poticati ponašanje koje uvelike šteti zaštiti okoliša.</p>

⁴⁷ Zakon o medijima, Narodne novine br. 59/04, 84/11 i 81/13

⁴⁸ Zakon o elektroničkim medijima, Narodne novine br. 153/09, 84/11, 94/13, 136/13

Zakon o državnim službenicima ⁴⁹	Načelo zabrane diskriminacije i povlašćivanja Članak 6. Državni službenici u svojem postupanju ne smiju diskriminirati ili povlašćivati građane po osnovi dobi, nacionalnosti, etničke i teritorijalne pripadnosti, jezičnog i rasnog podrijetla, političkih ili vjerskih uvjerenja ili sklonosti, invalidnosti, obrazovanja, socijalnog položaja, spola, bračnog ili obiteljskog statusa, spolne orijentacije ili nekih drugih razloga suprotnih Ustavom i zakonima utvrđenim pravima i slobodama.
Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju ⁵⁰	IV. Sustav visokog obrazovanja Uvjeti za upis Članak 77. (2) Sveučilište, veleučilište ili visoka škola utvrđuju postupak odabira pristupnika za upis na način koji jamči ravnopravnost svih pristupnika bez obzira na rasu, boju kože, spol, jezik, vjeru, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, imovinu, rođenje, društveni položaj, invalidnost, seksualnu orijentaciju i dob. Sveučilište, veleučilište ili visoka škola utvrđuju kriterije (uspjeh u prethodnom školovanju, vrsta završenog školovanja, uspjeh na klasifikacijskom ili drugom ispitu, posebna znanja, vještine ili sposobnosti i sl.) na temelju kojih se obavlja klasifikacija i odabir kandidata za upis.
Zakon o azilu ⁵¹	Značenje izraza u ovom Zakonu Članak 2. Pojedini izrazi, u smislu ovoga Zakona, imaju sljedeće značenje: Određena društvena skupina posebno uključuje članove koji imaju zajedničke urođene osobine ili zajedničko podrijetlo koje se ne može izmijeniti, odnosno karakteristike ili uvjerenja, u toj mjeri značajna za njihov identitet ili svijest da se te osobe ne smije prisiliti da ih se odreknu, a ta skupina ima poseban identitet u konkretnoj zemlji jer ju društvo koje ju okružuje smatra različitom. Ovisno o okolnostima u zemlji podrijetla, određena društvena skupina može označavati i skupinu koja se temelji na zajedničkim karakteristikama spolne orijentacije. Spolnom orijentacijom ne mogu se smatrati djela koja se smatraju kaznenim djelima sukladno zakonodavstvu Republike Hrvatske. Značajke vezane za spol, uključujući rodni identitet, moraju se uzeti u obzir za potrebe određivanja pripadnosti određenoj društvenoj skupini ili utvrđivanja osobina takve skupine, ali one same za sebe ne predstavljaju presumpciju postojanja razloga za proganjanje u smislu članka 4. ovoga Zakona.

⁴⁹ Zakon o državnim službenicima, Narodne novine br. 92/05, 142/06, 77/07, 107/07, 27/08, 34/11, 49/11, 150/11, 34/12, 49/12, 37/13, 38/13 i 01/15

⁵⁰ Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, Narodne novine br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13 i 101/14

⁵¹ Zakon o azilu, Narodne novine br. 79/07, 88/10, 143/13

Zakon o sportu ⁵²	I. Opća odredba Članak 1. (3) Sport mora biti jednako dostupan svima bez obzira na dob, rasu, spol, spolnu orijentaciju, vjeru, nacionalnost, društveni položaj, političko ili drugo uvjerenje.
Zakon o volonterstvu ⁵³	Temeljna načela volontiranja Načelo zabrane diskriminacije volontera i korisnika volontiranja Članak 9. (NN 22/13) (1) Organizator volontiranja dužan je postupati prema volonterima u skladu s načelom jednakih mogućnosti za sve osobe bez obzira na: dob, rasu, boju kože, jezik, vjeru, spol, spolnu orijentaciju, rod i rodno izražavanje, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, imovinsko stanje, naobrazbu, društveni položaj, bračno stanje, obiteljske obveze, članstvo ili ne članstvo u političkoj stranci, udruzi ili sindikatu, zdravstveno stanje, invaliditet i druga osobna obilježja te ostale osnove predviđene propisima kojima se uređuje materija suzbijanja diskriminacije ako drukčije ne proizlazi iz prirode volonterske aktivnosti, mogućnosti same volonterke ili volontera ili ako nije drukčije uređeno ovim Zakonom. (2) Organizator volontiranja i volonterka ili volonter dužni su postupati prema fizičkim osobama korisnicima volontiranja prema načelu jednakih mogućnosti za sve osobe bez obzira na: dob, rasu, boju kože, jezik, vjeru, spol, spolnu orijentaciju, rod i rodno izražavanje, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, imovinsko stanje, naobrazbu, društveni položaj, bračno stanje, obiteljske obveze, članstvo ili ne članstvo u političkoj stranci, udruzi ili sindikatu, zdravstveno stanje, invaliditet i druga osobna obilježja te ostale osnove predviđene propisima kojima se uređuje materija suzbijanja diskriminacije.

Vladine publikacije koje se odnose na prava LGBT osoba

Ured za ljudska prava Vlade Hrvatske objavio je Protokol u slučaju zločina iz mržnje koji definira uloge državne službe i pravosuđa u prikupljanju i obradi podataka o zločinu iz mržnje. Za praćenje zločina iz mržnje razvijen je „Sustav evidencije rezultata“, koji se osniva na obrascu u kojem se nalazi popis svih osnova obuhvaćenih članom 89. Kaznenog zakona. Sva državna odvjetništva dobila su upute da prate djela koja bi se mogla smatrati zločinom iz mržnje, a policija mora evidentirati ishode u svim fazama postupka, od početne istrage do pravomoćne presude. U Hrvatskoj su objavljene i druge publikacije koje se, također, odnose na LGBT osobe:

- Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije,⁵⁴
- Priručnik za suzbijanje nasilja protiv LGBT osoba za policijske djelatnike.⁵⁵

VII.c SRBIJA

Evropska unija je u martu 2012. godine Srbiji odobrila status kandidata, a u junu 2013. otvoreni su pregovori o pristupanju. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Srbije i EU stupio je na snagu u septembru 2013. godine, na osnovu kojeg Srbija i formalno ima

⁵² Zakon o sportu, Narodne novine br. 71/06, 150/08, 124/10, 124/11, 86/12, 94/13

⁵³ Zakon o volonterstvu, Narodne novine br. 58/07, 22/13

⁵⁴ „Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije“, Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, Zagreb 2007.,

http://www.google.ba/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&firm=1&source=web&cd=1&ved=0CBsQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.ured-ravnopravnost.hr%2Fsite%2Fpreuzimanje%2Fbiblioteka-ona%2Fpojmovnik_rodni.pdf&ei=26IMVZfiGer5ywPLrIGQDA&usq=AFQjCNFhY3jXens7kvIRW8rrY4K_7GcRlw

⁵⁵ „Priručnik za suzbijanje nasilja protiv LGBT osoba za policijske djelatnike“, Zagreb Pride i Centar za LGBT ravnopravnost, Zagreb, 2011.

obavezu da svoje zakonodavstvo uskladi sa pravnom stečevinom EU, pa i u oblasti zaštite ljudskih prava, što se odnosi i na prava LGBT osoba. Tako je poštivanje prava LGBT populacije važan segment na putu Srbije ka Evropskoj uniji, koji redovno prati i procjenjuje Evropska komisija te o tome daje svoje mišljenje u Godišnjem izvještaju o napretku.⁵⁶ Više detalja o posljednjem Izvještaju za 2014. godinu bit će navedeno u nastavku istraživanja.

Kao i u ostalim državama regiona, prava LGBT osoba su aktuelna društvena, politička i medijska tema u Srbiji. Posljednjih godina državni organi Srbije sistemski su radili na poboljšanju njihovog položaja. U tom smislu Narodna skupština Republike Srbije usvojila je niz novih zakona i izmijenila nekoliko postojećih zakonskih rješenja, u cilju unaprjeđenja poštivanja ljudskih prava svih građana, uključujući i LGBT osobe, sankcioniranja nasilja i diskriminacije po bilo kojem osnovu, u koje spadaju i seksualna orijentacija i rodni identitet. Pored toga, Vlada Srbije je usvojila i set strateških i akcionih planova. Najvidljiviji rezultat poboljšanja položaja LGBT populacije u ovoj državi je Parada ponosa, koja je, poslije tri godine zabranjivanja, uz veliko policijsko osiguranje i nekoliko manjih incidenata, ipak održana 28. septembra 2014. u Beogradu. Iako su napravljene značajne pravne i institucionalne promjene u ovom pravcu, u praksi se LGBT osobe zbog svog identiteta i dalje suočavaju sa diskriminacijom, govorom mržnje, prijetnjama smrću, fizičkim napadima i drugim oblicima nasilja.⁵⁷

Pravni okvir zaštite ljudskih prava LGBT osoba

LGBT osobe se svrstavaju u manjinsku zajednicu i njihova prava su u Srbiji, općenito, zagarantirana Ustavom i zakonima. Međutim, organizacije i pojedinci koji se bave zaštitom ljudskih prava uglavnom imaju primjedbu na provođenje zakonskih propisa. Slijede odredbe Ustava i zakona koje se odnose na LGBT osobe.

Ustav Republike Srbije

Član 1.

Republika Srbija je država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive, zasnovana na vladavini prava i socijalnoj pravdi, načelima građanske demokratije, ljudskim i manjinskim pravima i slobodama i pripadnosti evropskim principima i vrijednostima.⁵⁸

Član 21.

Pred Ustavom i zakonom svi su jednaki.

Svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije.

Zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porijekla, rođenja, vjeroispovijesti, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog i fizičkog invaliditeta.⁵⁹

Iz navedenog člana Ustava zaključuje se da je u Srbiji zabranjena diskriminacija po bilo kojem osnovu, neposredna ili posredna, iako osnov seksualne orijentacije i rodnog identiteta nije posebno izdvojen.

⁵⁶ Izvještaj Evropske komisije o napretku Srbije za 2014. Izvor: internetska stranica Kancelarije za evropske poslove Vlade Republike Srbije <http://www.seio.gov.rs/dokumenta/eu-dokumenta.211.html> (datum pristupa 05.05.2015.)

⁵⁷ Više informacija o kršenju prava LGBT osoba dostupno je u Godišnjem izvještaju Gej Strejt Alijanse (GSA) o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji za 2014. godinu, 25. mart 2015. godine: http://www.google.ba/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&firm=1&source=web&cd=1&ved=0CBsQFjAA&url=http%3A%2F%2Fgsa.org.rs%2Fwp-content%2Fuploads%2F2015%2F03%2FGSA-izvestaj-2014.pdf&ei=H7BIVcbbAqO07gaswYGgCA&usq=AFOjCNEgdWt5uC4KgRyD3M7_LCTKkhE03g&bvm=bv.92291466.d_bGO

⁵⁸ Član 1. Ustava Republike Srbije. Izvor: internetska stranica Narodne skupštine Republike Srbije <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina/vazna-dokumenta.935.html> (datum pristupa 04.05.2015.)

⁵⁹ Član 21. st. 1, 2. i 3. Ustava (Zabrana diskriminacije)

U Srbiji ukupan broj važećih zakona koji sadrže antidiskriminatorne odredbe, a tiču se seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta, iznosi 12, prema podacima objavljenim u Godišnjem izvještaju Gej Strejt Alijanse (GSA) o stanju ljudskih prava LGBT osoba za 2014. godinu.⁶⁰ Ti zakoni su sljedeći:

- Krivični zakonik (KZ) Republike Srbije,
- Zakon o elektronskim medijima,
- Zakon o zabrani diskriminacije,
- Zakon o javnom informisanju i medijima,
- Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mjera,
- Zakon o učeničkom i studentskom standardu,
- Zakon o obrazovanju odraslih,
- Zakon o zdravstvenom osiguranju,
- Zakon o mladima,
- Zakon o socijalnoj zaštiti,
- Zakon o radu,
- Zakon o visokom obrazovanju.

Narodna skupština Republike Srbije je od 2011. do 2014. godine usvojila šest novih zakona kojima je zabranjena diskriminacija i(ili) govor mržnje na osnovu seksualne orijentacije, odnosno rodnog identiteta, a jedan zakon je dopunjen odredbama o navedenoj zabrani. U istom periodu dva postojeća zakona su izmijenjena i dopunjena odredbama koje se dikretno i indirektno odnose na LGBT osobe, npr. najmanje 65% od cijene zdravstvene usluge promjene pola iz medicinskih razloga obezbjeđuje se iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja; krivično djelo učinjeno iz mržnje zbog seksualne orijentacije cijeni se kao otežavajuća okolnost. Kada je u pitanju zaštita ljudskih prava LGBT osoba, najvažniji pravni propis usvojen je 2009. godine – Zakon o zabrani diskriminacije, mada je diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije zabranjena zakonima iz 2005. godine – Zakonom o radu i Zakonom o visokom obrazovanju.

Vlada Srbije je, u okviru borbe protiv diskriminacije, usvojila nekoliko značajnih akata, i to:

- Strategiju prevencije i zaštite od diskriminacije od 2014. do 2018. godine,
- Akcioni plan za primjenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije od 2014. do 2018. godine,
- Akcioni plan za unaprjeđenje rada i saradnje policije sa LGBT populacijom i udruženjima koja se bave unaprjeđenjem ljudskih prava LGBT osoba.

Srbija je, zajedno sa Crnom Gorom i još četiri države, dio Projekta Vijeća Evrope koji je usmjeren na suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

Krivični zakonik

Homoseksualnost je u Srbiji dekriminalizirana 1994. godine. Kao što je već navedeno, velike promjene u cilju zaštite ljudskih prava LGBT osoba napravljene su u proteklih nekoliko godina. Kada je u pitanju krivično zakonodavstvo, Srbija je 2012. u Krivični zakonik uvela

---

⁶⁰ Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji za 2014. godinu, Gej Strejt Alijansa (GSA), 25. mart 2015. godine, str. 28

„institut zločina iz mržnje“⁶¹ kao otežavajuću okolnost, ako je, pored ostalih, seksualna orijentacija i/ili rodni identitet motiv za počinjenje krivičnog djela.

Krivični zakonik

(Posebna okolnost za odmjeravanje kazne za krivično djelo učinjeno iz mržnje)

Član 54a. Krivičnog Zakonika

Ako je krivično djelo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi i vjeroispovijesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, tu okolnost sud će cijiniti kao otežavajuću okolnost, osim ako ona nije propisana kao obilježje krivičnog djela.⁶²

Zakon o zabrani diskriminacije

Zakon o zabrani diskriminacije⁶³ je najvažniji propis koji zabranjuje svaki oblik diskriminacije (neposredan i posredan) i na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Usvojen je 2009. godine, nakon čega je zabrana diskriminacije po ovom osnovu uvrštena i u osam drugih zakona, mada je u dva zakonska rješenja (Zakon o radu i Zakon o obrazovanju) ugrađena četiri godine ranije. Zakon o zabrani diskriminacije također propisuje imenovanje, mandat i nadležnosti povjerenika za zaštitu ravnopravnosti, i njegovi zadaci su slični nadležnostima Institucije ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine. Povjerenik za zaštitu ravnopravnosti u Srbiji upozorava javnost na najčešće, tipične i teške slučajeve diskriminacije, pored ostalih obaveza.

Zbog značaja Zakona o zabrani diskriminacije navodimo detaljne odredbe nekoliko njegovih članova koji se direktno odnose i na LGBT osobe, npr. definiranje pojmova „diskriminacija“ i „diskriminatorsko postupanje“ te zabrana govora mržnje, uznemiravanja i ponižavajućeg postupanja. Naročita pažnja posvećena je teškim oblicima diskriminacije, kao i diskriminaciji na osnovu seksualne orijentacije, što predstavlja jedan od posebnih slučajeva diskriminacije.

Zakon o zabrani diskriminacije

Pojmovi

Član 2.

U ovom zakonu:

1) izrazi „diskriminacija“ i „diskriminatorsko postupanje“ označavaju svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva), u odnosu na lica ili grupe kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom porijeklu, jeziku, vjerskim ili političkim ubjedenjima, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima (u daljem tekstu: lična svojstva).⁶⁴

Teški oblici diskriminacije

Član 13.

Teški oblici diskriminacije su:

⁶¹ Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika usvojen 24. decembra 2012. godine, Sl. glasnik Republike Srbije br. 121/2012. Izvor: internetska stranica Narodne skupštine Republike Srbije: <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-.872.html?SearchText=zakon+o+izmenama+i+dopunama+krivi%C4%8Dnog> (datum pristupa 04.05.2015.)

⁶² Član 54a. Krivičnog Zakonika (Posebna okolnost za odmjeravanje kazne za krivično djelo učinjeno iz mržnje)

⁶³ Zakon o zabrani diskriminacije usvojen 26. marta 2009. godine. Izvor: internetska stranica Narodne skupštine Republike Srbije: <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-.872.html?SearchText=zakon+o+zabrani+diskriminacije> (datum pristupa 04.05.2015.)

⁶⁴ Član 2. st. 1. Zakona o zabrani diskriminacije (Pojmovi)

1. izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti po osnovu nacionalne, rasne ili vjerske pripadnosti, jezika, političkog opredjeljenja, pola, rodnog identiteta, seksualnog opredjeljenja i invaliditeta;
2. propagiranje ili vršenje diskriminacije od strane organa javne vlasti i u postupcima pred organima javne vlasti;
3. propagiranje diskriminacije putem javnih glasila;
4. ropstvo, trgovina ljudima, aparthejd, genocid, etničko čišćenje i njihovo propagiranje;
5. diskriminacija lica po osnovu dva ili više ličnih svojstava (višestruka ili ukrštena diskriminacija);
6. diskriminacija koja je izvršena više puta (ponovljena diskriminacija) ili koja se čini u dužem vremenskom periodu (produžena diskriminacija) prema istom licu ili grupi lica;
7. diskriminacija koja dovodi do teških posljedica po diskriminisanog, druga lica ili imovinu, a naročito ako se radi o kažnjivom djelu kod koga je pretežna ili isključiva pobuda za izvršenje bila mržnja, odnosno netrpeljivost prema oštećenom koja je zasnovana na njegovom ličnom svojstvu.

Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije

Član 21.

Seksualna orijentacija je privatna stvar i niko ne može biti pozvan da se javno izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji.

Svako ima pravo da se izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji, a diskriminatorsko postupanje zbog takvog izjašnjavanja je zabranjeno.

Ostali zakoni Republike Srbije koji se odnose na prava LGBT osoba:

Naziv zakona	Relevantni član zakona
<p>Zakon o elektronskim medijima⁶⁵</p> <p>(zabranjuje govor mržnje u elektronskim medijima po različitim osnovama, pa i na osnovu seksualne orijentacije)</p>	<p>Zabrana govora mržnje Član 51.</p> <p>Regulator⁶⁶ se stara da programski sadržaj pružaoca medijske usluge ne sadrži informacije kojima se podstiče, na otvoren ili prikriiven način, diskriminacija, mržnja ili nasilje zbog rase, boje kože, predaka, državljanstva, nacionalne pripadnosti, jezika, vjerskih ili političkih ubjedenja, pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije, imovnog stanja, rođenja, genetskih osobenosti, zdravstvenog stanja, invaliditeta, bračnog i porodičnog statusa, osuđivanosti, starosne dobi, izgleda, članstva u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugih stvarnih, odnosno pretpostavljenih ličnih svojstava.</p>
<p>Zakon o javnom informisanju i medijima⁶⁷</p> <p>(u dva člana navodi seksualnu orijentaciju kao osnov za zabranu govora mržnje, odnosno zabranu distribucije medijskih informacija koje se tumače kao akt nasilja,</p>	<p>Zabrana distribucije informacije ili drugog medijskog sadržaja Član 59.</p> <p>Na prijedlog nadležnog javnog tužioca, nadležni sud može zabraniti distribuciju informacije ili drugog medijskog sadržaja (u daljem tekstu: informacija) ako je to neophodno u demokratskom društvu i ako se u informaciji poziva na: (...)</p> <p>2) akt neposrednog nasilja prema licu ili grupi na osnovu rase, nacionalne pripadnosti, političke pripadnosti, vjeroispovijesti, seksualne opredijeljenosti, invaliditeta ili drugog ličnog svojstva, a od objavljivanja informacije neposredno prijeti ozbiljna i nepopravljiva posljedica čije se nastupanje ne može spriječiti na drugi način.</p> <p>Zabrana govora mržnje Član 75.</p>

⁶⁵ Zakon o elektronskim medijima usvojen 02.08.2014. godine. Izvor: internetska stranica Narodne skupštine Republike Srbije: <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-.872.html?SearchText=zakon+o+elektronskim+medijima> (datum pristupa 04.05.2015.)

⁶⁶ Prema članu 5. Zakona, regulator je regulatorno tijelo za elektronske medije.

⁶⁷ Zakon o javnom informisanju i medijima usvojen 02.08.2014. godine. Izvor: internetska stranica Narodne skupštine Republike Srbije: <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-.872.html?SearchText=Zakon+o+javnom+informisanju+i+medijima> (datum pristupa 04.05.2015.)

od čijeg objavljivanja prijeti ozbiljna i nepopravljiva posljedica)	Idejama, mišljenjem, odnosno informacijama, koje se objavljuju u medijima ne smije se podsticati diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, vjeri, naciji, polu, zbog njihove seksualne opredijeljenosti ili drugog ličnog svojstva, bez obzira na to da li je objavljivanjem učinjeno krivično djelo.
Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mjera ⁶⁸ – (uređuje postupak izvršenja vanzavodskih sankcija i mjera izrečenih u krivičnom, prekršajnom ili drugom sudskom postupku, koje se izvršavaju u zajednici)	Položaj lica uključenog u izvršenje Član 4. U postupku izvršenja jemči se poštovanje dostojanstva lica prema kojem se sprovede sankcije i mjere. Lice prema kojem se sprovodi izvršenje ne smije biti stavljeno u neravnopravan položaj zbog rase, boje kože, pola, jezika, vjere, političkih i drugih uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovnog stanja, obrazovanja, društvenog položaja, seksualne orijentacije ili drugog ličnog svojstva.
Zakon o učeničkom i studentskom standardu ⁶⁹ (usvajanjem izmjenjena i dopuna ovog zakona 2013. godine je u njegov tekst u članu 36. uvrštena i odredba o zabrani diskriminacije, nasilja i zlostavljanja u ustanovama na osnovu seksualne orijentacije)	Zabrana diskriminacije, nasilja i zlostavljanja u ustanovi Član 36. U ustanovi su zabranjene aktivnosti kojima se na otvoren ili prikriven način ugrožavaju, omalovažavaju ili diskriminišu grupe i pojedinci po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porijekla, rođenja, vjeroispovijesti, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, kulture, jezika, uzrasta, seksualne orijentacije, psihičkog ili fizičkog invaliditeta, konstitucije ili se podstiče na takvo ponašanje. Ne smatraju se diskriminacijom posebne mjere uvedene radi postizanja pune ravnopravnosti, zaštite i napretka lica, odnosno grupe lica koja se nalaze u nejednakom položaju. U ustanovi je zabranjeno vrijeđanje, nasilno ponašanje i zlostavljanje.
Zakon o obrazovanju odraslih ⁷⁰	Principi obrazovanja odraslih Član 3. Obrazovanje odraslih zasniva se na sljedećim principima: 1) cjeloživotnog učenja – uvažavanja potreba i mogućnosti odraslih za učenje i razvoj tokom cijelog života u svim oblastima života; 7) jednakih mogućnosti – uključivanja i sticanja obrazovanja bez obzira na godine života, pol, teškoće i smetnje u razvoju, invaliditet, rasnu, nacionalnu, socijalnu, kulturnu, etničku i vjersku pripadnost, jezik, seksualnu orijentaciju, mjesto boravka, materijalno ili zdravstveno stanje i druga lična svojstva.
Zakon o zdravstvenom osiguranju ⁷¹	Zdravstvene usluge koje se obezbjeđuju iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja Član 45.

⁶⁸ Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mjera usvojen 23. 05.2014. Izvor: internetska stranica Narodne skupštine Republike Srbije: <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-.872.html?SearchText=Zakon+o+izvr%C5%A1enju+vanzavodskih+sankcija+i+mera> (datum pristupa 04.05.2015.)

⁶⁹ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o učeničkom i studentskom standardu usvojen 25.06.2013. Izvor: internetska stranica Narodne skupštine Republike Srbije: <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina.115.html?SearchText=zakon+o+izmenama+i+dopunama+zakona+o+u%C4%8Deni%C4%8Dkom+standardu> (datum pristupa 04.05.2015.)

⁷⁰ Zakon o obrazovanju odraslih, usvojen 25.06.2013. Izvor: internetska stranica Narodne skupštine Republike Srbije: <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-.872.html?SearchText=Zakon+o+obrazovanju+odraslih> (datum pristupa 04.05.2015.)

<p>(najmanje 65% od cijene zdravstvene usluge za promjenu pola iz medicinskih razloga obezbeđuje se iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja)</p>	<p>U ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu iz obaveznog zdravstvenog osiguranja iz čl. 34. - 44. ovog zakona, osiguranim licima obezbeđuje se:</p> <p>4) najmanje 65% od cijene zdravstvene usluge iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja za:</p> <ul style="list-style-type: none"> - dijagnostiku i liječenje steriliteta; - izradu akrilatne totalne i subtotalne proteze kod lica starijih od 65 godina života; - očna i slušna pomagala za odrasle; - <u>promjenu pola iz medicinskih razloga</u>; - sanitetski prevoz koji nije hitan.
<p>Zakon o mladima⁷²</p> <p>(zabranjuje pravljenje razlike ili nejednako postupanje na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta)</p>	<p>Načelo jednakosti i zabrane diskriminacije</p> <p>Član 5.</p> <p>Svi mladi su jednaki.</p> <p>Zabranjeno je svako pravljenje razlike ili nejednako postupanje prema mladima, posredno ili neposredno, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, vjerskog ubjeđenja, jezika, društvenog porijekla, imovnog stanja, članstva u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama, psihičkog ili fizičkog invaliditeta, zdravstvenog stanja, fizičkog izgleda, seksualne orijentacije, rodnog identiteta i drugog stvarnog, odnosno pretpostavljenog ličnog svojstva.</p>
<p>Zakon o socijalnoj zaštiti⁷³</p> <p>(zabranjuje diskriminaciju korisnika socijalne zaštite, između ostalog, na osnovu seksualne orijentacije)</p>	<p>Načelo zabrane diskriminacije</p> <p>Član 25.</p> <p>Zabranjena je diskriminacija korisnika socijalne zaštite po osnovu rase, pola, starosti, nacionalne pripadnosti, socijalnog porijekla, seksualne orijentacije, vjeroispovijesti, političkog, sindikalnog ili drugog opredjeljenja, imovnog stanja, kulture, jezika, invaliditeta, prirode socijalne isključenosti ili drugog ličnog svojstva.</p>
<p>Zakon o radu⁷⁴</p> <p>(zabranjuje diskriminaciju na osnovu seksualnog opredjeljenja lica koja traže zaposlenje i diskriminaciju zaposlenih)</p>	<p>Zabrana diskriminacije</p> <p>Član 18.</p> <p>Zabranjena je neposredna i posredna diskriminacija lica koja traže zaposlenje, kao i zaposlenih, s obzirom na pol, rođenje, jezik, rasu, boju kože, starost, trudnoću, zdravstveno stanje, odnosno invalidnost, nacionalnu pripadnost, vjeroispovijest, bračni status, porodične obaveze, seksualno opredjeljenje, političko ili drugo uvjerenje, socijalno porijeklo, imovinsko stanje, članstvo u političkim organizacijama, sindikatima ili neko drugo lično svojstvo.</p>
<p>Zakon o visokom obrazovanju⁷⁵</p>	<p>Pravo na visoko obrazovanje</p> <p>Član 8.</p> <p>Pravo na visoko obrazovanje imaju sva lica sa prethodno stečenim srednjim obrazovanjem, bez obzira na rasu, boju kože, pol, seksualnu orijentaciju, etničko, nacionalno ili socijalno porijeklo, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, status stečen rođenjem, postojanje senzornog ili motornog hendikepa ili imovinsko stanje.</p>

⁷¹ Zakon o zdravstvenom osiguranju, usvojen 28.07.2011. Izvor: internetska stranica Narodne skupštine Republike Srbije: <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-.872.html?SearchText=Zakon+o+zdravstvenom+osiguranju+-+> (datum pristupa 04.05.2015.)

⁷² Zakon o mladima, usvojen 05.07.2011. Izvor: internetska stranica Narodne skupštine Republike Srbije: <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-.872.html?SearchText=Zakon+o+mladima> (datum pristupa 04.05.2015.)

⁷³ Zakon o socijalnoj zaštiti, usvojen 31.03.2011. Izvor: internetska stranica Narodne skupštine Republike Srbije: <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-.872.html?SearchText=Zakon+o+socijalnoj+za%C5%A1titi> (datum pristupa 04.05.2015.)

⁷⁴ Zakona o radu („Sl. glasnik Republike Srbije”, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 i 75/2014). Izvor: internetska stranica kompanije „Paragraf” http://paragraf.rs/propisi/zakon_o_radu.html (datum pristupa 04.05.2015.)

⁷⁵ Zakon o visokom obrazovanju, član 8. st. 1., usvojen 30.08.2005. Izvor: internetska stranica Narodne skupštine Republike Srbije: <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-.872.html?SearchText=Zakon+o+visokom+obrazovanju+>

Provedba zakona i problemi sa kojima se LGBT osobe i dalje suočavaju

(...) Srbija ima adekvatan pravni, a sada i strateški, okvir za borbu protiv nasilja i diskriminacije nad LGBT osobama, ali je problem implementacije, tj. primjene zakona i dalje prisutan. Ovaj problem je naročito vidljiv u primjeni člana 54a KZ, koji se odnosi na djela počinjena iz mržnje i koji ni poslije više od dvije godine od usvajanja (...) još ni jednom nije primijenjen u praksi ni po jednom zakonski predviđenom osnovu, a ne samo po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.⁷⁶

Nevladine organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava LGBT osoba i poboljšanjem njihovog položaja upozoravaju i na druge probleme sa kojima se ova populacija suočava:

- nepostojanje zvanične državne statistike motiva nasilja i diskriminacije,
- nedostaci važećeg Zakona o okupljanju građana iz 1992. godine,
- nepostojanje legislative koja regulira istopolne zajednice i imovinsko-pravne i druge odnose unutar tih zajednica,
- slučajevi odbijanja izdavanja uvjerenja o slobodnom bračnom stanju građanima koji žele da u inostranstvu sklope istopolni brak ili registrovano partnerstvo od strane matičnih službi.

Kada je u pitanju posljednji navedeni problem: „(...) Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave je u novembru 2014. godine donijelo Mišljenje kojim je ukazalo matičnim službama u Srbiji na obavezu da izdaju uvjerenja o slobodnom bračnom stanju svim građanima koji to zatraže, a koji nisu u braku (...) Mišljenje ministarstva je donijeto nakon što mu se obratila Povjerenica za zaštitu ravnopravnosti koja je ukazala da matične službe često odbijaju da izdaju ova uvjerenja građanima koji žele da u inostranstvu sklope istopolni brak, a nakon što joj se tokom 2014. godine obratilo nekoliko građana kojima su matične službe odbile izdavanje uvjerenja nakon što su saznale da žele da sklope istopolni brak ili registrovano partnerstvo u inostranstvu.“⁷⁷

Izveštaj Evropske komisije o napretku Srbije za 2014.

Evropska komisija (EK) u nekoliko dijelova Izveštaja o napretku Srbije za 2014. godinu spominje položaj i ljudska prava LGBT osoba. U okviru dijela koji se odnosi na ljudska prava i zaštitu manjina EK navodi sljedeće: „... Održavanje Parade ponosa u Beogradu, 28. septembra, bez većih incidenata, predstavljalo je značajan korak ka djelotvornom ostvarivanju ljudskih prava uopšte i posebno prava LGBTI (lezbejki, gej, biseksualnih, transrodnih i interseksualnih) osoba u Srbiji. Bez obzira na dobar rad Vlade na pripremanju za ovaj događaj, potrebna je veća politička podrška promociji osnovnih sloboda. Takođe postoji potreba za dosljednom i vidljivom opredijeljenošću za podsticanje kulture poštovanja prema LGBTI zajednici. Diskriminatorne izjave, zastrašivanje i nasilje i dalje prolaze bez značajnih političkih reakcija ili odgovarajućih postupaka vlasti. Akcioni plan za sprovođenje strategije za borbu protiv diskriminacije usvojen je u oktobru 2014. godine. Nacionalni mehanizam za sprovođenje preporuka organa UN za ljudska prava tek treba da bude usvojen.“⁷⁸

Analizirajući Poglavlje 23: Pravosuđe i osnovna prava i postignuti napredak u posmatranom periodu, Evropska komisija bilježi da: „... svijest o pripadnicima LGBTI populacije i zaštiti

⁷⁶ Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji za 2014. godinu, Gej Strejt Alijansa (GSA), 25. mart 2015. godine, str. 30 i 31

⁷⁷ Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji za 2014. godinu, Gej Strejt Alijansa (GSA), 25. mart 2015. godine, str. 32

⁷⁸ Izveštaj Evropske komisije o napretku Srbije za 2014. godinu, str. 19

njihovih prava počeli su da se poboljšavaju, ali to treba da bude održivo. Ministarstvo unutrašnjih poslova odredilo je oficira za vezu sa LGBTI zajednicom, sa kojom je dijalog unaprijeđen. To je doprinijelo održavanju Parade ponosa u Beogradu, 28. septembra, bez većih incidenata. *U srpskom društvu, međutim, još uvijek prevladavaju diskriminatorne izjave. Potrebna je trajna i vidljiva politička posvećenost promovisanju kulture poštovanja i podizanja svijesti.* Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije još uvijek se redovno bilježi u oblasti zapošljavanja. LGBTI aktivisti i dalje su izloženi prijetnjama i govoru mržnje, a tamo gdje je to potrebno, treba izgraditi učinak u pogledu istraga i osuđujućih presuda.”⁷⁹ U zaključku analize Poglavlja 23. naglašeno je da je održavanje Parade ponosa u Beogradu „označilo suštinski korak ka efektivnom ostvarivanju ljudskih prava i posebno prava LGBTI”.⁸⁰

Buduće aktivnosti – javne politike

Navedene aktivnosti izmjene zakonodavstva u smjeru poštivanja ljudskih prava svih osoba u Srbiji, pa i LGBT osoba, rezultat su rada i lobiranja organizacija civilnog društva koje se bave ovim pitanjima, u čemu su dobile političku i institucionalnu podršku državnih organa. Neke od tih organizacija rade na daljnjem poboljšavanju položaja LGBT osoba. U Srbiji se trenutno probodi projekat “LGBT put do institucija – premošćavanje jaza“, koji zajedno sa partnerskim organizacijama provode Organizacija za lezbejska prava “Labris” i nevladina organizacija “Forum za etničke odnose”. Cilj Projekta je uspostavljanje održive i trajne saradnje između LGBT organizacija i institucija relevantnih za zaštitu ljudskih prava. U tom kontekstu, organizacije civilnog društva za zaštitu ljudskih prava iz Srbije su u toku prethodne godine izradile nacрте javnih politika u pet oblasti zaštite prava i poboljšanja kvaliteta života LGBT građana i građanki, i to:

- Pristup pravdi i vladavina prava;
- Bezbjednost, prevencija nasilja i borba protiv nasilja;
- Zabrana diskriminacije;
- Obrazovanje i socio-ekonomska stabilnost;
- LGBT kultura i identiteti.

„Prijedlozi javnih politika nastali su sa ciljem identifikacije ključnih problema i potreba LGBT populacije u Srbiji i predstavljaju ponuđena rješenja na neke od gorućih problema.”⁸¹ Nacrti javnih politika predstavljeni su na nekoliko okruglih stolova u aprilu 2015. godine u Narodnoj skupštini Republike Srbije, čije održavanje je podržao Odbor za ljudska i manjinska prava i ravnopravnost polova Narodne skupštine. Sljedeći korak je da relevantne institucije i ministarstva Vlade Srbije u narednom periodu daju komentare na predstavljene nacрте javnih politika.

VII.d CRNA GORA

Crna Gora od kraja 2010. godine ima status kandidata za Evropsku uniju. Nekoliko mjeseci prije dobijanja kandidatskog statusa, na snagu je stupio Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU, prema kojem Crna Gora ima obavezu da svoj pravni poredak uskladi sa pravnom stečevinom EU, a njeni državni organi da u primjeni prava vode računa o prilagođavanju svoje prakse pravilima EU. To se odnosi na poštivanje i zaštitu ljudskih prava svih građana, uključujući i LGBTI osobe i zabranu diskriminacije, što je, uglavnom,

⁷⁹ Izvještaj Evropske komisije o napretku Srbije za 2014. godinu, str. 82 i 83

⁸⁰ Isto, str. 88

⁸¹ Izvor: internetska stranica Narodne skupštine Republike Srbije

http://www.parlament.gov.rs/Predstavljene_javne_politike_u_oblasti_za%20tite_prava_i_pobolj%20anja_kvaliteta_%20BEivotu_LGBT_osoba.24920.941.html (datum pristupa 06.05.2015.)

zasnovano na praksi evropskih sudova – Evropskog suda za ljudska prava i Suda Evropske unije.

Iz relevantnih i dostupnih dokumenata i izvještaja može se zaključiti da je država Crna Gora u posljednje vrijeme napravila značajne pravne i institucionalne korake na sistemskom poboljšanju položaja LGBT osoba, ali da je društveni odnos prema ovoj populaciji i dalje generalno negativan. Prema jednom istraživanju o stepenu homofobije u Crnoj Gori provedenom 2012. godine, homoseksualnost je za većinu ispitanika predstavljala bolest.⁸² „Homofobija je duboko ukorijenjena, a LGBT zajednica je relativno mala i u procesu razvoja. Pripadnici LGBT populacije danas žive u ilegali, strahu, što im otežava svakodnevni život i rad. ... Takođe, nasilju su izloženi i ljudi koji se zalažu za unapređenje položaja LGBT populacije u Crnoj Gori.“⁸³ U ovoj državi zakonom nisu legalizirane istospolne zajednice i brakovi, niti je LGBT osobama dozvoljeno usvajanje djece. Uz to, veoma mali broj osoba se javno izjasnio kao gej. I pored svega, u ovoj državi do sada su održane tri Parade ponosa, prva u Budvi (24. jula 2013.), a druge dvije u Podgorici (20. oktobra 2013. i 2. novembra 2014.).

Pripadnici LGBTI populacije, kao i aktivisti za ljudska prava LGBT osoba, i dalje su izloženi fizičkom nasilju, govoru mržnje i diskriminaciji. U Godišnjem izvještaju Evropske komisije o napretku Crne Gore u 2014. godini zaključeno je sljedeće: „ ... Napadi na pripadnike seksualnih manjina i aktiviste su nastavljeni, što odražava rasprostranjen neprijateljski stav prema seksualnim različitostima.“⁸⁴

Pravni okvir zaštite prava LGBT osoba

Ljudska prava LGBTI osoba u Crnoj Gori pravno su zaštićena Ustavom i zakonima, kao i ratificiranim međunarodnim ugovorima općeg karaktera kojima se u najširem smislu štite građanska prava i slobode, npr. Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima UN-a iz 1948., Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima iz 1966. i Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. U pogledu zaštite ljudskih prava, za Crnu Goru, članicu Vijeća Evrope i državu kandidatkinju za ulazak u Evropsku uniju, izuzetno je važna i sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava i Suda Evropske unije.

Pored zakona kojima se štite prava LGBT osoba, Vlada je usvojila i nekoliko dokumenata čija bi provedba trebala dovesti do poboljšanja njihovog položaja, kao što je Strategija za unapređenje kvaliteta života lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interseksualnih lica za period 2013-2018. godine te akcione planove za provođenje navedene Strategije.

Crna Gora je, zajedno sa Srbijom i još četiri države, dio Projekta Vijeća Evrope koji je usmjeren na suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

Ustav Crne Gore

Ustav Crne Gore⁸⁵ garantira jednaka prava i obaveze svim građanima, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo, i općenito zabranjuje svaku neposrednu ili posrednu

⁸² Istraživanje Centra za građansko obrazovanje i LGBT Foruma Progres <http://lgbtprogres.me/2012/02/homoseksualnost-za-vecinu-bolest/> (datum pristupa 06.05.2015.)

⁸³ Milica Popović, Nikšić, Crna Gora, Izvori nejednakosti u Crnoj Gori, Mirovna akademija <http://www.mirovna-akademija.org/rma/bhs/eseji/53-politikamoc/304-izvorinejednakosticg>

⁸⁴ Izvještaj o napretku Crne Gore za 2014. godinu, str. 13. Izvor: internetska stranica Uprave za javne nabavke Crne Gore <http://www.ujn.gov.me/2014/11/izvjestaj-o-napretku-crne-gore-za-2014-godinu/> (datum pristupa 06.05.2015.)

⁸⁵ Ustav Crne Gore. Izvor: internetska stranica Skupštine Crne Gore <http://www.skupstina.me/index.php/me/ustav-crne-gore> (datum pristupa 06.05.2015.)

diskriminaciju, po bilo kojem osnovu, ne navodeći ni jedan posebno, pa ni osnov seksualne orijentacije i(ili) rodnog identiteta.

Ustav Crne Gore

Ljudska prava i slobode

Član 6.

Crna Gora jemči i štiti prava i slobode.
Prava i slobode su nepovredivi.
Svako je obavezan da poštuje prava i slobode drugih.

Zabrana izazivanja mržnje

Član 7.

Zabranjeno je izazivanje ili podsticanje mržnje ili netrpeljivosti po bilo kom osnovu.

Zabrana diskriminacije

Član 8.

Zabranjena je svaka neposredna ili posredna diskriminacija, po bilo kom osnovu.
Neće se smatrati diskriminacijom propisi i uvođenje posebnih mjera koji su usmjereni na stvaranje uslova za ostvarivanje nacionalne, rodne i ukupne ravnopravnosti i zaštite lica koja su po bilo kom osnovu u nejednakom položaju.
Posebne mjere se mogu primjenjivati samo dok se ne ostvare ciljevi zbog kojih su preduzete.

Osnov i jednakost

Član 17.

Prava i slobode ostvaruju se na osnovu Ustava i potvrđenih međunarodnih sporazuma.
Svi su pred zakonom jednaki, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo.

Zakon o zabrani diskriminacije

Najvažniji antidiskriminacijski propis u Crnoj Gori je Zakon o zabrani diskriminacije,⁸⁶ koji je Skupština usvojila 2010. godine. Zakon pruža osnovu i mehanizme za borbu protiv diskriminacije na osnovu bilo kojeg ličnog svojstva, uključujući rodni identitet i seksualnu orijentaciju. Prema obrazloženju Vlade Crne Gore, postoje dva cilja koja pravni režim zabrane diskriminacije treba ispuniti: „... Prvi je da odredi šta je to diskriminacija, odnosno šta je to što je zabranjeno činiti. Drugi je da svakome ko je povrijeđen ponudi efikasne mehanizme pravne zaštite od diskriminacije.”⁸⁷ Nakon usvajanja Zakona međunarodna tijela i organizacije civilnog sektora ipak su ukazivali na potrebu dodatnog poboljšanja antidiskriminacijskog zakona, odnosno još bolju zaštitu pojedinih kategorija društva, pored ostalih, i populaciju obuhvaćenu pojmovima seksualne orijentacije, roda i rodnog identiteta. To je dovelo do donošenja izmjena i dopuna Zakona o zabrani diskriminacije, koje su stupile na snagu u aprilu 2014. godine. Zakon je dopunjen definicijom rodnog identiteta, pod kojim se podrazumijeva „sopstveni rodni doživljaj koji ne mora zavisiti od pola koji je utvrđen i upisan prilikom rođenja”. Prema ovoj definiciji, rodni identitet tiče se svakog lica i ne podrazumijeva samo binarni koncept muškog ili ženskog. Također je dopunjena definicija seksualne orijentacije, kao i definicija neposredne diskriminacije. Zakon je dopunjen i zabranom uznemiravanja i seksualnog uznemiravanja te zabranom govora mržnje.

⁸⁶ Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni list Crne Gore br. 46/2010. Izvor: internetska stranica Skupštine Crne Gore <http://www.skupstina.me/index.php/me/sjednice/zakoni-i-drugi-akti> (datum pristupa 06.05.2015.)

⁸⁷ Obrazloženje Vlade Crne Gore od 03.06.2010.

Zakonom o zabrani diskriminacije propisane su nadležnosti Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore, koji predstavlja najvažniji nacionalni mehanizam za promociju i zaštitu ljudskih prava, kao i za zaštitu od diskriminacije.

Zakon o zabrani diskriminacije

Zabrana diskriminacije⁸⁸

Član 2.

Zabranjen je svaki oblik diskriminacije, po bilo kom osnovu.

Diskriminacija je svako neopravdano, pravno ili faktičko, neposredno ili posredno pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje postupanja prema jednom licu, odnosno grupi lica u odnosu na druga lica, kao i isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva nekom licu u odnosu na druga lica, koje se zasniva na rasi, boji kože, nacionalnoj pripadnosti, društvenom ili etničkom porijeklu, vezi sa nekim manjinskim narodom ili manjinskom nacionalnom zajednicom, jeziku, vjeri ili uvjerenju, političkom ili drugom mišljenju, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, zdravstvenom stanju, invaliditetu, starosnoj dobi, imovnom stanju, bračnom ili porodičnom stanju, pripadnosti grupi ili pretpostavci o pripadnosti grupi, političkoj partiji ili drugoj organizaciji, kao i drugim ličnim svojstvima.

Neposredna diskriminacija postoji ako se aktom, radnjom ili nečinjenjem lice ili grupa lica, u istoj ili sličnoj situaciji, dovode ili su dovedeni, odnosno mogu biti dovedeni u nejednak položaj u odnosu na drugo lice ili grupu lica po nekom od osnova iz stava 2. ovog člana.

Posredna diskriminacija postoji ako prividno neutralna odredba propisa ili opšteg akta, kriterijum ili praksa dovodi ili bi mogla dovesti lice ili grupu lica u nejednak položaj u odnosu na druga lica ili grupu lica, po nekom od osnova iz stava 2. ovog člana, osim ako je ta odredba, kriterijum ili praksa objektivno i razumno opravdana zakonitim ciljem, uz upotrebu sredstava koja su primjerena i neophodna za postizanje cilja, odnosno u prihvatljivo srazmjernom odnosu sa ciljem koji se želi postići.

Diskriminacijom se smatra i podsticanje, pomaganje, davanje instrukcija, kao i najavljena namjera da se određeno lice ili grupa lica diskriminišu po nekom od osnova iz stava 2. ovog člana.

Uznemiravanje i seksualno uznemiravanje

Član 7.

Uznemiravanje nekog lica ili grupe lica po jednom ili više osnova iz člana 2. stav 2. ovog zakona, kad neželjeno ponašanje ima za cilj ili čija posljedica je povreda ličnog dostojanstva, izazivanje straha, osjećaja poniženosti ili uvrijeđenosti ili stvaranje neprijateljskog ili ponižavajućeg okruženja, smatraće se diskriminacijom u smislu člana 2. ovog zakona.

Diskriminacijom se smatra i svako neželjeno verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje seksualne prirode kojim se želi povrijediti dostojanstvo nekog lica ili grupe lica, odnosno kojim se postiže takav učinak, i kojim se posebno izaziva strah, stvara neprijateljsko ili ponižavajuće okruženje, i izaziva osjećaj poniženosti ili uvrijeđenosti.

„Govor mržnje“

Član 9a

Govor mržnje je svaki oblik izražavanja ideja, tvrdnji, informacija i mišljenja koji širi, raspiruje, podstiče ili pravda diskriminaciju, mržnju ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, ksenofobiju, rasnu mržnju, antisemitizam ili ostale oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu u formi nacionalizma, diskriminacije i neprijateljstva protiv manjina.

Diskriminacija po osnovu rodnog identiteta i seksualne orijentacije

Član 19.

Svako pravljenje razlike, nejednako postupanje ili dovođenje u nejednak položaj lica po osnovu rodnog identiteta ili seksualne orijentacije smatra se diskriminacijom.

⁸⁸ Navedeni članovi Zakona o diskriminaciji Crne Gore nezvanično su prečišćeni.

Svako ima pravo da izrazi svoj rodni identitet i seksualnu orijentaciju. Niko ne može biti pozvan da se javno izjasni o svom rodnom identitetu i seksualnoj orijentaciji.

Pod rodним identitetom podrazumijeva se sopstveni rodni doživljaj koji ne mora zavisiti od pola koji je utvrđen i upisan prilikom rođenja. Rodni identitet tiče se svakog lica i ne podrazumijeva samo binarni koncept muškog ili ženskog.

Pod seksualnom orijentacijom podrazumijeva se emocionalna i/ili fizička privlačnost ili naklonost koja može biti prema licima istog i/ili različitog pola.

Krivični zakonik Crne Gore

Krivični zakonik Crne Gore općenito zabranjuje i sankcionira povredu ravnopravnosti i rasnu i drugu diskriminaciju i na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika iz 2013.godine⁸⁹ ojačana je krivičnopravna zaštita od diskriminacije, kada je u domaće zakonodavstvo uvedeno krivično djelo učinjeno iz mržnje kao posebna, otežavajuća okolnost za odmjeravanje kazne.

Krivični zakonik

Posebna okolnost za odmjeravanje kazne za krivično djelo učinjeno iz mržnje

Član 42a

Ako je krivično djelo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi, vjeroispovjesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, tu okolnost sud će cijeniti kao otežavajuću, osim ako to nije propisano kao obilježje osnovnog ili težeg oblika krivičnog djela.

Povreda ravnopravnosti

Član 159

(1) Ko zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, pripadnosti rasi ili vjeroispovijesti ili zbog odsustva te pripadnosti ili zbog razlika u pogledu političkog ili drugog ubjeđenja, pola, jezika, obrazovanja, društvenog položaja, socijalnog porijekla, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, imovnog stanja ili nekog drugog ličnog svojstva, drugome uskrati ili ograniči ljudska prava i slobode utvrđena Ustavom, zakonima ili drugim propisima ili opštim aktima ili potvrđenim međunarodnim ugovorima ili mu na osnovu ove razlike daje povlastice ili pogodnosti, kazniće se zatvorom do tri godine.

(2) Ako je djelo iz stava 1. ovog člana učinjeno zbog mržnje prema pripadniku grupe određene na osnovu rase, boje kože, religije, porijekla, državne ili nacionalne pripadnosti, kazniće se zatvorom od tri mjeseca do pet godina.

(3) Ako djelo iz stava 2. ovog člana učini službeno lice u vršenju službe, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina.

Rasna i druga diskriminacija

Član 443

(1) Ko na osnovu razlike u rasi, boji kože, nacionalnosti, etničkom porijeklu ili nekom drugom ličnom svojstvu krši osnovna ljudska prava i slobode zajamčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenim međunarodnim ugovorima od strane Crne Gore, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do pet godina.

(2) Kaznom iz stava 1. ovog člana kazniće se ko vrši proganjanje organizacija ili pojedinaca zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost ljudi.

(3) Ko širi ideje o superiornosti jedne rase nad drugom ili propagira mržnju ili netrpeljivost po osnovu rase, pola, invaliditeta, seksualne orijentacije, rodnog identiteta ili drugog ličnog svojstva ili podstiče na rasnu ili drugu diskriminaciju, kazniće se zatvorom od tri mjeseca do tri godine.

(4) Ko djelo iz st. 1. do 3. ovog člana vrši zloupotrebom položaja ili ako je usljed tih djela došlo do nereda ili nasilja, kazniće se za djelo iz st. 1. i 2. ovog člana zatvorom od jedne do osam godina, a za djelo iz stava 3. ovog člana zatvorom od šest mjeseci do pet godina.

⁸⁹ Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika, Službeni list Crne Gore, broj 40/2013. Izvor: internetska stranica Službenog lista <http://www.sluzbenilista.me/PravniAktDetalji.aspx?tag={1D35C520-784F-4BA6-83C6-5F707B8650AB}>

Provođenje zakona u kontekstu položaja LGBT osoba

U provođenju zakona policija, tužilaštvo i sudovi imaju ključnu ulogu. U nekim zvaničnim izvještajima i studijama javno su iznesene ocjene provođenja zakonskih odredbi koje se odnose na diskriminaciju i govor mržnje na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u 2014. u Cnoj Gori. Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore u Izvještaju o radu za 2014. godinu, u dijelu koji se odnosi na sudske postupke za zaštitu od diskriminacije, navodi da: „... u predmetima zaštite od diskriminacije ... u periodu od 01.01. do 31.08.2014. godine vođena su tri krivična postupka u vezi sa diskriminatornom radnjom izvršenja krivičnog djela na štetu pripadnika LGBT populacije, dok je prema podacima Vrhovnog državnog tužilaštva u 2014. godini primljeno ukupno 10 krivičnih prijava vezanih za krivična djela sa diskriminatornim elementom. U isto vrijeme Uprava policije procesuirala je 21 prijavu u vezi diskriminacije, a Vijeće za prekršaje Crne Gore u djelokrugu svojeg rada izvještava o ukupno sedam zahtjeva za vođenje prekršajnog postupka zasnovanog na diskriminatornom osnovu, od kojih su dva okončana pravosnažnim rješenjem.“⁹⁰

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda zaključuje sljedeće: „Dominantni diskriminatorni osnov, odnosno lično svojstvo, koje je zapaženo u postupanju po pritužbama tokom ovog izvještajnog perioda, najčešće je zasnovan na nacionalnoj pripadnosti, invaliditetu i seksualnoj orijentaciji.“⁹¹ Od 54 podnijete pritužbe, 9 se odnosilo na diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije.

S druge strane, aktivisti za zaštitu ljudskih prava LGBT osoba zaključuju da je u minulom periodu došlo do izvjesnog unapređenja pretpostavki krivičnopravne zaštite LGBT osoba. To je posebno vidljivo kroz usvojene izmjene i dopune Krivičnog zakonika u vezi sa govorom mržnje prema LGBT osobama. U isto vrijeme upozoravaju na nedovoljnu primjenu zakonskih ovlaštenja organa gonjenja i sudova.

„Izmjene i dopune Krivičnog zakonika Crne Gore predstavljaju odgovoran odnos države prema preporukama Savjeta Evrope i tekovinama Evropskog suda za ljudska prava. Međutim, primjećuje se da u svojoj praksi državni tužioci nedovoljno koriste usvojene izmjene i dopune krivičnih djela. To posebno zabrinjava LGBT organizacije. ... Potencijalna neefikasna primjena zakonskih ovlašćenja u pogledu sudskih odluka i postupanja policijskih i tužilačkih struktura vlasti, suštinski može ohrabriti homofobične stavove i ponašanja i uskratiti prava ljudi po osnovu njihove seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Ovo posebno u dijelu primjene zakonskih ovlašćenja u oblasti krivične odgovornosti i prepoznavanja krivičnih djela „zločin iz mržnje“, „povreda ravnopravnosti“, „ugrožavanje sigurnosti“ i „diskriminacija“, kod kojih je eksplicitno prepoznata, kao osnov, seksualna orijentacija i rodni identitet.“⁹²

Izvještaj o napretku Crne Gore za 2014.

Evropska komisija u Izvještaju o napretku Crne Gore za 2014. godinu,⁹³ u okviru dijela koji se odnosi na ljudska prava i zaštitu manjina, posvećuje pažnju i položaju LGBTI osoba i

⁹⁰ Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Izvještaj o radu za 2014. godinu, str. 142

⁹¹ Isto, str. 141

⁹² Studija – Mitovi i stereotipi – Nasilje i govor mržnje prema LGBT osobama: Policijska i pravosudna praksa u Crnoj Gori, autora Aleksandra Saše Zekovića, Jovana Kojičića i Predraga Tomovića, 2014. Izvor: internetska stranica nevladine organizacije LGBT Forum Progres <http://lgbtprogres.me/2014/05/nova-publikacija-mitovi-i-stereotipi-nasilje-i-govor-mrznje-prema-lgbt-osobama-policijska-i-pravosudna-praksa-u-crnoj-gori/> (datum pristupa 29.04.2015.)

⁹³ Izvor: internetska stranica Uprave za javne nabavke Crne Gore <http://www.ujn.gov.me/2014/11/izvjestaj-o-napretku-crne-gore-za-2014-godinu/> (datum pristupa 07.05.2015.)

navodi sljedeće: „Korak naprijed je postignut i u pitanjima koja se odnose na populaciju seksualnih manjina (LGBTI), naročito kroz aktivnosti izgradnje kapaciteta za državne i policijske službenike. Napadi na pripadnike seksualnih manjina i aktiviste su nastavljeni, što odražava rasprostranjeno neprijateljski stav prema seksualnim različitostima.”⁹⁴

Kada ocjenjuje napredak i stanje u Poglavlju 23: Pravosuđe i temeljna prava, u dijelu ovog Poglavlja o zaštiti manjina i kulturnih prava, Evropska komisija zapaža sljedeće: „Kada je riječ o lezbejkama, gejevima, biseksualnim, transrodnim i interseksualnim licima (LGBTI), usvojen je Akcioni plan za 2014. za sprovođenje Strategije koja se odnosi na pripadnike LGBT populacije. Prva parada ponosa u Podgorici održana je u oktobru 2013. godine i bila je na adekvatan način podržana od strane organa vlasti. Međutim, grupe lica koja su protestovala protiv parade uništile su imovinu u gradu i povrijedile nekoliko policijskih službenika. U Podgorici je otvoren prvi LGBTI centar i bio je meta nekoliko napada. Ni u jednom od ovih slučajeva počinioci nisu identifikovani niti krivično gonjeni. Neophodno je na bolji način se pozabaviti pitanjem policijske zaštite. Prve obuke policijskih službenika organizovane su u cilju uspostavljanja povjerenja između osoblja zaposlenog u organima za sprovođenje zakona i LGBT zajednice. Antidiskriminacione kampanje koje se sprovode u školama, namijenjene učenicima i nastavnicima, bi trebalo nastaviti. U martu je potpisan Memorandum o razumijevanju između Vrhovnog suda i jedne od LGBTI organizacija civilnog društva kako bi se poboljšala saradnja u oblasti obuke za pravosuđe. Međutim, osuđujuće presude zbog napada na članove LGBTI zajednice i dalje su rijetke, dok su slučajevi često kvalifikovani kao manji prekršaj. Nastavili su se napadi na članove LGBTI zajednice i aktiviste, čime se odražava široko rasprostranjena netrpeljivost prema seksualnoj raznolikosti.”⁹⁵

---

⁹⁴ Izvještaj Evropske komisije o napretku Crne Gore za 2014. godinu, str. 13

⁹⁵ Isto, str. 57

VIII. IZVORI I LITERATURA

Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije, Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske, Zagreb 2007

Brošura „International Day Against Homophobia and Transphobia“

Pojmovnik LGBT kulture, Sarajevski otvoreni centar/ Fondacija Heinrich Boll, Sarajevo 2012

Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe (*Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Evropi*), Council of Europe Publishing, 2011

Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe, ILGA-Europe 2014

EU LGBT survey “European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey – Main results”, Publications Office of the European Union, 2014

Being Trans in the European Union: Comparative analysis of EU LGBT survey data 2014 (*Biti trans u Europskoj uniji: Komparativna analiza podataka iz istraživanja o LGBT zajednici u EU 2014*)

U.S. Department of State, Country Reports on Human Rights Practices for 2013 – Croatia

Priručnik za suzbijanje nasilja protiv LGBT osoba za policijske djelatnike, Zagreb Pride i Centar za LGBT ravnopravnost, Zagreb 2011

Godišnji izvještaj Gej Strejt Alijanse (GSA) o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji za 2014. godinu, Beograd 2015

Izvještaju o radu za 2014. godinu, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Podgorica 2015

Studija – Mitovi i stereotipi – Nasilje i govor mržnje prema LGBT osobama: Policijska i pravosudna praksa u Crnoj Gori, autora Aleksandra Saše Zekovića, Jovana Kojičića i Predraga Tomovića, Podgorica 2014

Izvještaj o napretku Republike Srbije za 2014. godinu, Evropska komisija, Brisel 2014

Izvještaj o napretku Crne Gore za 2014. godinu, Evropska komisija, Brisel 2014

Internetska stranica *International Day Against Homophobia, Transphobia and Biphobia*
<http://dayagainsthomophobia.org/>

Internetska stranica Vlade SAD: <https://www.whitehouse.gov/blog/2013/10/25/us-protecting-and-promoting-lgbt-rights-europe>

Internetska stranica Američkog udruženja psihijatara <http://www.psychiatry.org/lgbt-sexual-orientation>

Internetska stranica Skupštine Crne Gore <http://www.skupstina.me/index.php/me/sjednice/zakoni-i-drugi-akti>

Internetska stranica Vijeća Evrope www.coe.int/t/.../Source/.../LGBTStudy2011_en.pdf

Internetska stranica ILGA-Europe
www.ilga-europe.org/content/.../1/.../Annual+Review+2011+ALL.pdf

Internetska stranica Evropskog parlamenta

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2014-0062&language=HR&ring=A7-2014-0009>

Internetska stranica Agencije za osnovna prava EU <http://fra.europa.eu/en/publication/2013/eu-lgbt-survey-european-union-lesbian-gay-bisexual-and-transgender-survey-results>

Internetska stranica Agencije za osnovna prava EU <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/being-trans-eu-comparative-analysis-eu-lgbt-survey-data-summary>

Internetska stranica Državnog zbora Republike Slovenije https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/zakonodaja/izbranZakonAkt?uid=1FD49C46F2158BEDC1257DFE002F9651&db=pre_zak&mandat=VII&tip=doc

Internetska stranica Službenog lista Republike Slovenije <http://www.uradni-list.si/1?smode=&mode=&q=ZZZDR-D&search=I%25C5%25A1%25C4%258Di&sectm=&rubm=&part=u&t=&df=11&mf=4&yf=2015&dt=11&mt=5&yt=2015&ofs=8#!/2>

Internetska stranica NVO LORI Rijeka <http://www.ori.hr/prava-lgbt-osoba/prava-lgbtiq-osoba-u-hrvatskoj.html>

Internetska stranica Hrvatskog sabora <http://www.sabor.hr/ustav-republike-hrvatske>

Internetska stranica Narodnih novina Republike Hrvatske <http://narodne-novine.nn.hr/default.aspx>

Internetska stranica Kancelarije za evropske poslove Vlade Republike Srbije <http://www.seio.gov.rs/dokumenta/eu-dokumenta.211.html>

Internetska stranica Narodne skupštine Republike Srbije <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-/vazna-dokumenta.935.html>

Mirovna akademija, Crna Gora

<http://www.mirovna-akademija.org/rma/bhs/eseji/53-politikamoc/304-izvorinejednakosticg>

Internetska stranica Uprave za javne nabavke Crne Gore <http://www.ujn.gov.me/2014/11/izvjestaj-o-napretku-crne-gore-za-2014-godinu/>

Internetska stranica nevladine organizacije LGBT Forum Progres

<http://lgbtprogres.me/2014/05/nova-publikacija-mitovi-i-stereotipi-nasilje-i-govor-mrznje-prema-lgbt-osobama-policijska-i-pravosudna-praksa-u-crnoj-gori/>